

FUZÛLÎ, SEVDÂYÎ'NİN KISSA-İ LEYLÎ BİRLE MECNÛN'UNU KULLANMIŞ MIDIR?

Burhan CAN | ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6293-3592> | burhancan@ktu.edu.tr

Araş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon-Türkiye/
Research Asst. Dr., Karadeniz University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature Trabzon-
Türkiye ROR ID: <https://ror.org/03z8fyr40>

Atıf Bilgisi/Citation: Can, Burhan. "Fuzûlî, Sevdâyî'nin Kissa-i Leylî Birle Mecnûn'unu Kullanmış Mıdır?". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33 (Aralık 2024), 125-149, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1552687>/ Can, Burhan. "Has Fuzuli Used Sevdayi's Kissa-i Leyli Birle Mecnun?". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 33 (December 2024), 125-149, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1552687>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 19.09.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 07.10.2024

Yayım Tarihi/Date of Publication: 30.12.2024

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Arařtırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

Sevdâyî (ö.?) isimli bir şairin Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn'u ile Fuzûlî'nin (ö.1556) Leylâ vü Mecnûn'u arasında çok sayıda ortak beyit bulunmaktadır. Araştırmacılar iki metin arasındaki ilişkinin Sevdâyî'nin müstensihinin Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn'a eklemeleri sonucunda olduğunu kabul etmişlerdir. Bununla birlikte eserlerdeki parçalar Sevdâyî ve Fuzûlî'nin model metni olan Hâtifî'nin (ö.1512) Leylî vü Mecnûn'unda da yer almaktadır. Fuzûlî, Sevdâyî'den alıntılar ve çeviriler yapmasa bile Hâtifî'yi kullanmıştır. Bu nedenle metinler arasındaki alıntılama, çeviri, özetleme gibi metin üretim yöntemlerini dikkate alan bir inceleme yapılmıştır.

Bu çalışmada adı geçen üç eserdeki ortaklıklar ele alınmış, Sevdâyî'nin Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn'unda yer alan ve müstensih eklemesinin olduğu düşünülen beyitler model metinle karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda müstensih veya yazarın tercihlerinin eserin yazılış amacı ile uyumu ve metnin bütünsel tutarlılığı sorgulanmıştır. Fuzûlî ile ortak olan ama müstensih müdahalesi olduğunun ispatlanması mümkün olmayan parçalar ise anlatım biçimleri, çeviri teknikleri ve üslup özellikleri dikkate alınarak kendisinden önce yazılan bu iki metinle değerlendirilmiştir. Böylece Sevdâyî ve Fuzûlî'de yer alan beyitlerin nesnel ve tüm ihtimalleri göz önüne alan bir karşılaştırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk edebiyatı, Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, Sevdâyî.

Has Fuzuli Used Sevdayi's Kıssa-i Leyli Birle Mecnun?

ABSTRACT

There are numerous shared couplets between the poet Sevdâyî's (d.?) Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn and Fuzûlî's (d. 1556) Leylâ vü Mecnûn. Researchers have accepted that the relationship between these two texts stems from the additions made by Sevdâyî's copyist. However, the passages in these works also appear in Hâtifî's (d. 1512) Leylî vü Mecnûn, which served as the source text for both Sevdâyî and Fuzûlî. Even if Fuzûlî did not make direct quotations or translations from Sevdâyî, he used Hâtifî as a reference. The study has therefore been conducted by taking into consideration text production methods such as quotation, translation, and summarization between texts.

In this study, the commonalities between the aforementioned three works are examined, and the couplets in Sevdâyî's Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn that suggest copyist additions are compared with the model text. As a result of this comparison, the coherence between the preferences of the copyist or author and the purpose of the work, as well as the overall consistency of the text, are questioned. The parts that are common with Fuzûlî but cannot definitively be proven as copyist interventions are analyzed in comparison to these two earlier texts, taking into account narrative styles, translation techniques, and stylistic features. Thus, an objective and comprehensive comparison of the couplets found in Sevdâyî and Fuzûlî has been conducted, considering all possible scenarios.

Keywords: Classical Turkish literature, Fuzûlî, Layla and Majnun, Sevdâyî.

Giriş

Fuzûlî'nin (ö.1556) Türk edebiyatının şaheserlerinden kabul edilen *Leylâ vü Mecnûn*'u ile kendisinden önce Sevdâyî (ö. ?) tarafından kaleme alınan *Kıssa-i leylî Birle Mecnûn* isimli eser arasında çok sayıda ortak beyit bulunmaktadır. Bu ortaklık iki metin arasındaki ilişkiden ilk defa¹ bahseden Agâh Sırrı Levend'i hayrete düşürmüştür. Levend, Sevdâyî'nin eserinde yer alan ve Fuzûlî'nin eseri ile ortaklık gösteren beyitleri değerlendirirken "güzel" beyitlerin Fuzûlî'ye, "yavan" olanların ise Sevdâyî'ye ait olduğunu vurgulamıştır (Levend, 1959).

Levend'in yavanlık ve güzellik kıstaslarının ne olduğu tam olarak belli değildir. Fakat Sevdâyî'nin *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'u üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Cemal Bayak da 141 beytin birebir aynı olduğunu ve bunun dışında benzerlik taşıyan çok sayıda beytin bulunduğunu tespit etmesine rağmen bu fikre katıldığını belirtmiştir (Bayak, 2019). Bununla birlikte Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'undan yirmi bir yıl önce yazılmış bir metnin müstensih eklemeleri ile bozulduğunu belirtebilmek için yavanlık ve güzellik kıstaslarından daha somut verilere ihtiyaç vardır. Bu bağlamda özellikle metinlerin genel anlatı yöntemleri, çeviri tekniklerindeki üslup özellikleri, metnin ideolojik bakış açısı, kelime kadrosu gibi niteliklerin karşılaştırılması önem arz etmektedir. Böyle bir karşılaştırma için de klasik Türk edebiyatındaki yeniden yazımların model mesneviler ile olan ilişkilerini incelemek gereklidir. Fuzûlî ve Sevdâyî'nin ortak model metni Hâtîfî'nin (ö.1512) *Leylî vü Mecnûn*'udur.

Yeniden yazım geleneği içinde üretilen üç metni karşılaştırmadan önce Fuzûlî ve Sevdâyî'nin metinleri arasındaki etkileşim biçimlerinin olasılıklarını değerlendirmek en makul seçeneği tespit edebilmek adına önem arz etmektedir. Mesele bu açıdan ele alındığında üç ihtimal ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Agâh Sırrı Levend ve Cemal Bayak'ın iddia ettiği gibi bir müstensihin eklemeler yapması, ikincisi Fuzûlî'nin Sevdâyî'nin eserinden alıntılar yapması, üçüncüsü ise ortak olduğu tespit edilen beyitlerin Fuzûlî tarafından tevarüd yoluyla söylenmesidir. Bu ihtimaller arasında en zayıfı, son seçenek olarak görünmektedir. Çünkü 141 beyit ve birçok benzer temanın tevarüd edilmesi matematiksel olarak göz ardı edilebilecek derecede zayıf bir olasılıktır. Fakat kendi içlerinde alt başlıklar açılan ilk iki seçeneğin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sevdâyî'nin metninde müstensih eklemelerinin yapıldığını "düşündürecek" bölümler mevcuttur. 1660-1727 yılları arasında yaşayan İngiltere Kralı I. George'un saltanatı sırasında 1715 yılında Cambridge Üniversitesi'ne bağışlanan ve eldeki tek nüsha olan bu metne bir eklemenin yapılmış olması da mümkündür. Bununla birlikte yukarıda sözü edilen kriterlere uyan, metnin veya ortaklık gösteren ilgili bölümlerin anlam bütünlüğünü bozan, yazarın kelime kadrosu ve çeviri tekniği ile çelişen yalnızca "beş" parça tespit edilmiştir. Bir müstensih müdahalesini gündeme getirebilecek bu beyitlerin tamamında kesin bir hükme varmak ise mümkün değildir. Geriye kalan ortaklıklarda da müstensih müdahalesini iddia edecek güçlü deliller bulunmamaktadır. Bu durum, ancak Fuzûlî'nin eserinden önce yazıldığı kesin olarak bilinen yeni bir nüshanın bulunması ile değişebilir. Ayrıca Sevdâyî'nin kişiliği ve yaşadığı coğrafya hakkındaki bilgiler de güncellenmeye muhtaçtır.²

Tüm bunların yanında Fuzûlî'nin Nizâmî (ö.1214?), Dihlevî (ö.1325), Câmî (ö.1492), Hâtîfî (ö.1512), Nevâyî (ö.1501) ve Şâhidî'den (ö.1495?) gelenekteki klişeleri, öykünün sevilen bölümlerini kendi metninin teması ve ana fikrine uygun şekilde düzenleyerek alıntılama veya çevirmekten çekinmediği de ortaya çıkarılmıştır (Can, 2024). O hâlde müstensih eklemesi iddiasında bulunulduğunda başka bir nüsha ortaya çıkmadığı müddetçe, Fuzûlî'nin daha önce yazılan metinleri kullanırken Sevdâyî ya da başka bir şairi neden kullanmayacağını da açıklamak bir mecburiyettir. Fakat mevcut şartlarda bu sorunun cevabını verecek yeterli deliller elde edilemediği için metnin yazarından, yani

¹ Sevdâyî'nin *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'undan ilk bahseden E. J. W. Gibb'dir. Fakat eserin Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile ilişkisini tespit eden ise Agâh Sırrı Levend'dir.

² Bugüne kadar yapılan çalışmalarda elde tek nüshası bulunan bir mesnevi olan *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'un yazarı olan ve bir Dîvân'ı da olduğu kabul edilen Sevdâyî hakkında yapılan araştırmalarda yalnızca tezkirelerdeki maddelerde bulunan isimlerden hareket edilmiş, farklı bir Sevdâyî'nin varlığı yeterince sorgulanmamıştır. Halbuki Sevdâyî isimli bir yazara ait Dîvân ile *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'un dil özelliklerinin uyuşmadığı, Fuzûlî ile aynı coğrafyada yaşayan ve aynı dil özelliklerini paylaşan bir Sevdâyî'nin daha var olabileceği yakın dönemde yapılan bir çalışma ile gösterilmiştir (Can, 2023). Bu durum, Fuzûlî'nin *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'dan haberdar olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Fuzûlî'nin kendisinden başka birisinin bu soruyu cevaplama da mümkün değildir. Müstensih müdahalesini iki yönlü olarak düşünmek ise şimdiye kadar tartışılan sorunun olası çözümlerini daha makul şekilde cevaplamak için tek çıkar yol görünmektedir. Buna göre sorulması gereken ilk soru müstensih müdahalesinin olmaması durumunda Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unun bir eksikliğe uğrayıp uğramayacağıdır.³

İkinci soru ise müdahalenin diğer ihtimali ile ilgilidir. Yani olayın tam tersi düşünüldüğünde, bir müstensih müdahalesi ile çeşitli beyitlerin Sevdâyî'nin metnine girdiği farz edildiğinde bu kez aynı klişelerin farklı bir bağlamda kullanılmasına rağmen (tıpkı Fuzûlî'nin Nizâmî, Hâtîfî gibi şairlerden yaptığı alıntılarda olduğu gibi) bir intihalden bahsetmenin ne kadar adil olacağı sorusudur. Öyle ki Sevdâyî'ye ait olan, belki de daha sonraki eklemelerle oluşan metin bir bütünlük arz etmektedir. Sevdâyî'nin eserini istinsah eden müstensihnin kendi amaçları⁴ ve estetik tercihleri doğrultusunda Fuzûlî'ye ait bir parçayı alarak metinde farklı bir işlevde kullanıp yeni bir metin oluşturması da ciddi bir olasılıktır. O hâlde Sevdâyî diye bir şair hiç olmasa da Hâtîfî'yi açıkça izlediği birçok bölümden anlaşılan Fuzûlî'nin yaptığı değişiklikler birer yenilik olarak görülebiliyorsa, Fuzûlî'yi överken, Sevdâyî'nin metnini “yeniden yazan” müstensihni eleştirmek yerinde midir? Her iki şairin yaşadığı dönemde alıntılama, başka şairlerden tercüme etme gibi metin üretme yöntemlerinin modern dönemlerden farklı, Romantik sanat düşüncesinin dışında ve daha çok zanaat tarzında bir uğraş olarak düşünüldüğü de bir gerçektir.⁵

Beğenilen ve başarılı kabul edilen “yeniden yazımların”, “çevirilerin”, “alıntılarının” ve “klişe yapıların” özgünlüğü hakkındaki tartışmalar ise bugün de güncelliğini korumaktadır.⁶ Özellikle mesnevi yeniden yazımları bağlamında yazarlarının Farsça zemin ve model metinlere sık sık başvurması nedeniyle Türkçe yazılanlar hakkında bir değerlendirme yapabilmek için “özgünlük” sorunsalının kendisi hakkında düşünmek kaçınılmaz bir problem olarak belirmektedir.⁷

³ Bu soru makalenin ikinci ana bölümünde yanıtlanmaya çalışılmıştır.

⁴ Sevdâyî, eserin sebep-i telif bölümünde yaşadığı toplulukta Farsça bilenlerin az olması nedeniyle *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinin bilinmediğini, hedef kitlesine bu öyküyü aktarmak için öyküyü Türkçe'ye çevirdiğini açıkça dile getirmiştir:

“Tâ kim bileler okınsa ma'nî

İdrâk idene ola 'acâyib

Pür-nükte vü ma'nî vü ğarâyib

Kimse 'Acemî bu yirde bilmez

Biñ kez okınsa ħazrı olmaz

Her dilce okınsa söz olur ħüb

Bülbül işidürse ola merğüb

Her ħavm dilince söz olur ħüb

Her sözi bilinmez ola nâ-ħüb (Sevdâyî / B.123-127).”

⁵ Örneğin, Şeyhî'nin (ö.1429?) *Husrev ü Şîrîn*'ini şair vefat ettiği için Rûmî (ö.?) isimli başka bir şâir “Şîrîye Vak'ası”nı tercüme etmiş, şairin yeğeni Cemâlî (ö.?) de padişaha methiye olarak bir zeyl eklemiş ve eser padişaha öyle sunulmuştur (Özkan, 1999). Bu örnek tıpkı ustasından kalan bir masayı tamamlayıp müşterisine sunan bir marangoz çırağının durumuna benzemektedir ve klasik edebiyatların metin üretim yöntemleri hakkındaki tartışmalardan bağımsız değildir.

⁶ Bugüne kadar daha çok filolojik temelli çalışmaların yapılması çeviri hakkında yapılan yorumları da etkilemiştir (Demircioğlu, 2016).

⁷ Klasik edebiyatta önce yazanın sonra yazandan intihal yapabileceğini dahi öne süren örnekler mevcuttur. Esrâr Dede (ö.1797), *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye*'de Şeyh Gâlib'den önce yaşayan Derviş Şînâsî'nin meşhur olan bir beytinin anlam olarak Şeyh Gâlib'den “terceme” olduğunu yani, önce yaşayan şairin sonra yazayandan intihal yaptığını iddia etmiştir (Genç, 2018).

Pierre Bayard'ın (2020) *Önceden İntihal* kitabında ele aldığı intihal tartışmasına örnek teşkil edebilecek bu yorum, yeniden yazımlar ve klişelerin kullanımı hakkında da farklı bir bakış açısı sağlamaktadır. Bayard'a göre intihal, alıntı ve esinlenmenin temelinde kronolojik gelişimi dikkate alan bir bakış açısı yatmaktadır. Sonrakilerin önceki yazarlardan aldığı düşüncesi, modern zamanlara ait ve sorunlu bir yaklaşımdır. Bunun yerine karşılıklı esin fikri göz ardı edilmeden değerlendirmeler yapılmalıdır. Nitekim Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u yazıldıktan, bir okur kitlesi tarafından değerlendirilip okunduktan ve yaygınlık kazandıktan sonra artık *Leylâ ve Mecnûn* öyküsünün bütün alımlanma ölçütleri bu esere göre şekillenir. Modern araştırmacılar her ne kadar Fuzûlî ve Fars mesnevi yazarları arasında ilişki kursa da Fuzûlî'yi okuma eyleminin kendi seleflerini yaratması gerçeği göz ardı edilemez. Buradaki kökensel bağ kurma çabasının aşırı boyuta taşınması ise daha önce yazılan eserlerin veya münferit beyitlerin, kasidelerin, gazellerin, nazım parçalarının kendi dönemlerinin ilerisinde olabileceği ihtimalini dışarıda bırakır. Örneğin, Mustafa İsen, Sinan Paşa'nın (ö.1486) *Tazarru-nâme*'sini “zamansız açan çiçek” (İsen, 2007) olarak kabul etmiştir. 15.yüzyılın edebi dilinin ötesinde bir derinliği ve güzelliği olduğu sonra gelenler tarafından kabul edilen böyle bir metin, edebi dilin her zaman doğrusal şekilde ilerlemediğini çok açık bir biçimde göstermektedir. Böylece Bayard'ın yaklaşımı ve İsen'in tespiti ile şu soruyu sorma imkânı ortaya çıkmaktadır: Herhangi bir eser veya beyit zamansız açan bir çiçekse, aynı klişe havuzunu kullanan bir edebiyatta daha sonra gelenlerin yaptığı alıntılar ve esinlenmeler hangi ölçüte göre intihal sayılabilir. İntihal iddiası sonraki yazarlara yapılan bir haksızlık değil midir?

Bu makale ise özgünlük sorunsalına farklı bir açıdan bakma denemesidir. Belirtilen amaca ulaşmak için makaleye konu edilen metinlerden Sevdâyî ve Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* yeniden yazımları arasındaki ilişki, iki metnin ortak kaynağı olan Hâtîfî'nin (ö.1512) *Leylî vü Mecnûn*'u dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Fuzûlî ve Sevdâyî'nin *Leylâ ve Mecnûn* yeniden yazımları hakkında "metne dayalı" ve "poetik işlevleri" dikkate alan bir inceleme yapmak amaçlanmış, tespit edilen alıntı ve çevirilerin metinlerdeki işlevleri sorgulanmıştır. Böylece adı geçen iki mesnevinin yeniden yazımı hakkında daha önceki tartışmalarda var olduğu tespit edilen kısır döngüden çıkılmaya çalışılmıştır.

1. Fuzûlî'nin mi Yoksa Müstensihin mi Yeniden Yazımı?

Bir müstensihin Sevdâyî'nin metnine çeşitli eklemeler yaparak yeniden bir metin ürettiği varsayımı yalnızca metnin ilk hâlinin bozulduğunu göstermez. Böyle bir varsayım, aynı zamanda metnin yazıldığı tarihten (1514) sonra, bugün elde bulunan nüshanın İngiltere'ye ulaştığı 1715 yılına kadar yazıldığı bölgede dolaşımında olduğunu da gösterir. Bu noktadan hareket ederek eserin müstensih eklemesi ile yeniden yazıldığı kabul edildiğinde, daha önceden dolaşımında olan bir ya da birkaç nüshanın varlığı da göz ardı edilemeyecek bir ihtimal olmaktadır. Bu nedenle Sevdâyî'nin metninin Fuzûlî'den farklı olarak okur yazarlığı daha kısıtlı bir kitle arasında bu süre boyunca okunmuş/dinlenmiş, beğenilmiş ve çoğaltılmış olması gerekir.⁸ Sevdâyî'nin metni için tahmin edilen böyle bir süreç, Fuzûlî'nin Nizâmî, Dihlevî, Câmî, Hâtîfî, Nevâyî ve Şâhidî'yi kullanarak bir metin oluşturması süreci ile aynıdır. Bu nedenle müstensih eklemesini öne sürerek Sevdâyî'nin eserini değersiz görmek veya göstermek aşırı bir yorum olacaktır. Fakat metnin bütününe uygulanan çeviri teknikleri ve öykünün temel kurgusu ile çelişen bazı örneklerin de bulunması "Hâtîfî=>Sevdâyî=>Fuzûlî=>Sevdâyî'nin son müstensihi" şeklinde bir sıralamanın da mümkün olabileceğini göstermektedir. Nitekim her iki metnin ortak kaynağı Hâtîfî'dir.

Sevdâyî, Hâtîfî'yi çok yakından takip etmiş, birçok yerde kelime kelime çeviriler yapmıştır. Fuzûlî ise kendisi ile yakın bölgede yaşamış bir şairin *Leylâ ve Mecnûn* çevirisini görüp, çeşitli çevirileri beğenerek aynen almış olabilir. Zira bu dönemde her ne kadar yazılı düşünce artık yerleşmiş de olsa metinlerin arasındaki ilişkilerde sözlü geleneğin⁹ etkileri devam etmektedir ve söz konusu ilişkiler bu geleneğe göre şekillenmektedir. Bu nedenle Sevdâyî'nin metninin dolaşım sürecinde de Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile Sevdâyî'nin *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'u arasında ortaklıklar gören bir müstensihin Sevdâyî'nin metnine, mîrî malı olarak gördüğü Fuzûlî'nin bazı beyitlerini alarak ortak beyit sayısını arttırmış olması da mümkündür. Modern düşünce ile şekillenmiş zihinler için kavraması zor olan bu yaklaşım, antik ve erken modern dönemlerde yadırganan bir durum değildir. Örneğin, İslam'ın ilk dönemlerinde aynı bakış açısı ile karşılaşılmaktadır. Belagat kitaplarındaki intihal tartışmalarında şiirin mülkiyeti sorununda ortaya çıkan ürünün daha güzel söyleyene ait olduğu fikri kabul görmüştür (Cürçânî, 2018) (Grunebaum, 1944). Bunun yanında eski Arap şiir geleneğinde de şairlerin şiirlerini ezberleyip yayan ravileri olduğu bilinmektedir. Bu raviler, gerekli gördükleri durumlarda aktardıkları beyitleri, mısraları, kafiye kusurlarını düzeltmişlerdir (Schoeler, 2022).

Şiirlerin aktarımında ve doğruluğunu anlamadaki usuller hadis nakillerinde de devam etmiştir. Yapılan nakillerde uyumsuzluklar söz konusu olduğunda lafız yerine anlamdan hareket edilmiş (Schoeler 2022:171) ve kelimesi kelimesine peygambere ait olmadığı kesin olarak bilinen çok sayıda ifade hadis külliyatlarına eklenebilmiştir. Kutsiyet atfedilen sözlerde dahi böyle bir uygulamanın sorun yaratmaması edebi metinlerdeki tasarrufların boyutu hakkında da fikir verebilir. Bu örneklerden hareket edildiğinde Fuzûlî'nin Sevdâyî'nin eserini bilmesi ve bazı beyitleri alması, daha sonra Sevdâyî'nin metnine Fuzûlî'den daha çok parçanın alınması da göz ardı edilemeyecek bir durum hâline gelmektedir. Aşağıdaki paragraflarda bu olasılığı gündeme getiren örnekler incelenecektir.

Sevdâyî'nin Hâtîfî'yi çevirirken izlediği yöntem, özetleme ve sadeleştirmedir. Çeviri yaparken bazı beyitlerde Hâtîfî'den kelime kelime çeviri yapmış, sadece fiili Türkçeleştirmiş, nadiren de olsa üçlü veya dörtlü tamlamalar kullanmıştır. Metinde Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile ortaklık gösteren bölümlerde kullanılan teknikler ve izlenen tema ile uyumsuzluğun olduğu beş parça bulunmaktadır. Fakat bu parçalardan yalnızca bir tanesi "kesin" olarak sonradan

⁸ Sevdâyî, eserini yalnızca Türkçe bilen bir muhit için yazdığını belirtmiştir. Bknz. Dipnot 4.

⁹ Walter J. Ong *Sözlü ve Yazılı Kültür- Sözün Teknolojileşmesi* isimli çalışmasında sözlü kültürleri tanımlarken anlatılar her ne kadar sözlü olarak devam etse ve toplu olarak dinlenseler de yazı ile tanışan toplumların artık bir metin fikrine aşina olduklarına ve tamamen sözlü kültürle biçimlenmiş düşünme pratiklerinden kopmaya başladıklarına dikkat çeker (Ong, 2018). Buradaki sözlü gelenek ifadesi de bu çerçevede kullanılmıştır.

ekleme iddiasını geçerli kılmaktadır. Diğer parçalar ise muhtemel bir müstensih müdahalesinin kabul edilebileceği örnekler olarak değerlendirilmeye uygundur. Çünkü Fuzûlî'nin bu bölümlerde alıntılar yapmadığını gösterecek yeterli delil yoktur.

Sevdâyî'nin *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn'*unda müstensih eklemesinin kesin olarak yer aldığı bölüm, Leylâ'nın düğününün anlatıldığı kısımlarda yer almaktadır. Bu bölümde iki yeniden yazımda da Hâtîfî'nin *Leylî vü Mecnûn'*u model metin olarak kullanılmıştır.

Hâtîfî	Sevdâyî	Fuzûlî
"Âmed çü 'arûs-ı turfa-şâm Bâ-perde-serây-ı 'anberîn-fâm Efrûht meşâ 'il-i kevâkib Gerdâd fûrûğ-ı rûz gâyib Der-gird 'arûs-ı duhterân cem' Efrûhte geşte her taraf şem' Her sû şüde şem'-i sebz servî Âteş şüde ber-sereş tezervî Şüd bezm-i firûz şem'-i kâfur Çün pîr-i sefid pûş pür-nûr Gerdâd çü şem'hâ fûrûzân Şüd micmer-i zer-nigâr süzân Ez-büy-ı hoş 'abîr ü 'anber Mî-geşt dimâğhâ mu'aţtar ¹⁰ (Hâtîfî / B.1337-1343)."	"Bu resm ile kıtur hikâyet Bahtından iderdi ol şikâyet Çok kız u gelin yığıldı varı Onlar toya geldiler bu zârî Gül çihre şanemler oldılar cem' Her bir şanemün elinde bir şem' Resm-i tarab itdiler müretteb Biş yüz büt-i gül-ruh u şeker-leb Yüz gonca dehenlü mâh-pâre Gül şuyı şaçardı reh-güzâre Yüz gül-ruh elinde micmer-i 'üd Eylerdi hevâyî 'anber-âlûd Bu resm ile gördiler anı zâr Cümlesi ol işden oldu bî-zâr (Sevdâyî / B.706-712)."	"Çün dutdı 'arûs halvet-i şâm Temkîn ile halvetinde ârâm Zulmât ziyâya oldu gâlib Yandurdu meşâ 'ilin kevâkib Encüm güheri olup şeb-efrûz Kıldı şeb-i târî gayret-i rûz Gül çihre şanemler oldılar cem' Her bir şanemün elinde bir şem' Resm-i tarab itdiler müretteb Biş yüz büt-i gül-ruh u şeker-leb Yüz gonca dehenlü mâh-pâre Gül şuyı şaçardı reh-güzâre Yüz gül-ruh elinde micmer-i 'üd Eylerdi hevânî 'anber-âlûd (Fuzûlî / B.1779-1782)."

Tablo 1. Leylâ'nın Düğünü

Sevdâyî'nin metninde yukarıdaki tabloda yer alan ve kalın font ile gösterilen beyitler çıkarıldığında parça hem daha anlamlı olmaktadır hem de Sevdâyî'nin çeviri tercihlerine daha uygun düşmektedir. Hâtîfî'nin metninde yıldızların meşaleye benzetilmesi ve gecenin aydınlanması olayları klişelerden yararlanılarak ve estetik unsurlar gözetilerek anlatılmıştır. Nitekim tabloda italik olarak gösterilen beyitlerden de anlaşılacağı üzere Fuzûlî bu üslubu devam ettirmiştir. Fakat Sevdâyî, tüm metninde tutarlı şekilde olayın kendisini aktarmış ve benzetmeleri mümkün olduğunca çevirmemiştir. Sevdâyî'nin metninde bu bölümün aşağıdaki gibi ilerlemesi daha makuldür. Çünkü Sevdâyî, metni Farsça bilmeyen ve bu edebi geleneğin klişelerine uzak bir kitle için kaleme almıştır.

"Bu resm ile kıtur hikâyet
Bahtından iderdi ol şikâyet
Çok kız u gelin yığıldı varı
Onlar toya geldiler bu zârî
Bu resm ile gördiler anı zâr
Cümlesi ol işden oldu bî-zâr (Sevdâyî / B.706-712)."

Hâtîfî'den yapılan çevirilerin çok sık olduğu bu bölümde kaynak metinden hiçbir neden yokken ayrılmak, Sevdâyî'nin metnindeki genel tasarrufa aykırıdır. Bu tasarruf ne kültürel ne poetik ne de anlatsal bağlamda açıklanamaz. Nitekim bu parçayı takip eden bölümlerde Sevdâyî yine tamamen Hâtîfî'yi takip etmiştir. Leylâ, İbn Selâm'ın oğlu ile evlendirilmiş, boşanma olayı anlatılmıştır. Üç metin yan yana getirildiğinde bu bölümde bir

¹⁰ "Akşam vakti olduğunda yeni gelin amber kokuları içinde ve şarkılar eşliğinde geldi. Yıldızların meşaleleri yandı, gündüzün aydınlığı kayboldu. Gelinin kız arkadaşları etrafını sardı. Sanki her tarafta mumlar yakıldı. Her yer servi gibi yeşil mumlarla doldu. Bu görüntünün kıskançlığından sülünün başına ateşler düştü. Meclisin aydınlığı beyaz kâfur gibi oldu. Sanki Pîr-i Sefid nurla örtündü. Mumlar ışık vermeye başlayınca altın süslü micmer tütmeğe başladı."

müstensihin yukarıdaki parçayı sonradan eklediği açıkça anlaşılmaktadır. Bir müstensih müdahalesinden bahsedilecekse bu parça söz konusu iddiaya uygun düşmektedir.

Sevdâyî'nin *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'unda bir müstensih tarafından eklemeler yapıldığını düşündüren dört parça daha mevcuttur. Söz konusu örnekler yukarıda da tartışıldığı üzere metnin nüshalarının düzenlenmesinde aynı model metnin kullanılması ve Fuzûlî'nin metninin gelenekte "mîrî malı" olarak kabul edilmesi nedeniyle ortaya çıkmış eklemeler ya da Fuzûlî'nin doğrudan alıntıları olabilir. İki olasılık da mümkündür. Bu aşamada ortak beyitlerin işlevleri üzerinde düşünmek ve bu bağlamda bir karşılaştırma yapmak bölümler arasındaki ilişkiler daha açık hâle getirecektir.

Sevdâyî'nin metninde şüphe uyandıran ilk bölüm, Mecnûn'un Leylâ'dan ayrıldıktan sonra okula giderek feryat içinde ağlaması ve şikâyetle bulunmasının anlatıldığı kısımlardadır. Bu bölümde Hâtifi'nin *Leylî vü Mecnûn*'unda ayrılık acısının meydana getirdiği duyguları aktarmak için harflere hitap yolu ile kahramanın ağzından oluşturulan monolog, kalıp şeklinde alıntılanıp Hamdullah Hamdî¹¹, Celîlî ve Fuzûlî tarafından kullanılmıştır. Aynı bölümde Sevdâyî, Hâtifi'yi izlemesine rağmen bu kalıplaşmış parçayı metnine dahil etmemiş, kendi çeviri tekniğine uygun şekilde bölümü kısaltmıştır. Hâtifi'den farklı olarak ve Fuzûlî'deki kullanıma benzer şekilde sakiye hitapla başlayan bölümde anlatıcının dünyaya dair şikâyetleri dile getirilmiş daha sonra Mecnûn'un ağzından feleğe ve Leylâ'ya yönelik ifadeler aktarılmıştır.

Metinde şüphe uyandıran durum ise ortak beyitlerde dörtlü tamlamaların kullanılmasıdır. Sevdâyî'nin metnin tümüne dikkat edildiğinde "serv-i riyâz-ı miñnet ü derd, meşk-i haç-ı hüsn-i yâr" gibi dörtlü tamlamaların Hâtifi'den yapılan birebir çeviriler dışında tercih edilmediği görülmektedir. Fuzûlî'ye nispeten kültür ve eğitim seviyesi daha düşük bir okur veya dinleyici grubuna yönelik çeviri tekniği izleyen Sevdâyî'nin böyle tamlamaları sürekli kullanması da kendi amacı ile çelişebilecek bir tasarruftur. Fakat bu iki beyit müstensihin metnin tamamını eklediği önermesini geçerli kılmaya yeterli değildir. Ayrıca bu bölümde Fuzûlî'nin Sevdâyî'den çok Hâtifi'nin metninden çeviriler yaptığı (H3-F3; F4-H4)¹² açık şekilde tespit edilmektedir.¹³

¹¹ Hamdullah Hamdî de bu bölümü Hâtifi'den çevirmiştir (Can 2024).

"Ki ey lüle-izâr u sîb ü gâbğab
Baña sensiz cehennem oldı mekteb
Yüzüñ levhinsüz ey dildâr-ı dil-cüy
Sebak cismime olmuşdur siyeh-rüy
Elif başuma kaddüñsüz 'aşâdur
Elemeler başı pâyân-ı belâdur
Belâlar başı usıma olur bâ
İki yâdur vü iki noçta-i tâ (Hamdullah Hamdî / B.353-356)"

Hamdî, model metni aynen takip etmiş, herhangi bir eklemeye yapmamış veya alıntılıdığı parçayı farklı bir işlevde kullanmamıştır.

¹² Bu numaralandırma tabloda işaret edilen yerlerin kolay tespit edilebilmesi için yapılmıştır. H: Hâtifi, S: Sevdâyî ve F: Fuzûlî'nin metni için kullanılmıştır.

¹³ Fuzûlî, bu bölümde Hâtifi'den yaptığı çevirileri kendi metninde temellük etmiş ve dönüştürmüştür. Fuzûlî, Hâtifi'de harflerle karakter arasında kurulan ve sonraki yazarlar tarafından aynen devam ettirilen bölümü yabancılaşmayı engelleyecek şekilde değiştirmiştir. Nitekim konuşurken hayâl edilen bir karakteri zihinde oluşturmak yeteri kadar zorken, bir de bu hayalî varlığın başka bir hayalî varlığa ve orada olmayan birisine hitap etmesini takip edebilmek okur/dinleyici açısından zorlayıcı bir durum meydana getirmektedir. Kademeli geçişlerle oluşturulan monologlar ise öyküye yabancılaşma etkisini azaltarak asıl muhataba yapılan konuşmayı daha anlaşılabilir hâle getirmektedir.

Mecnûn'un konuşması Hâtifi'de doğrudan orada olmayan Leylâ'nın bilincine yapılmış ve daha sonra Mecnûn, harflerle kendi durumu ve üzüntüsü arasında ilişki kurarak çeşitli klişeleşmiş benzetmelerden yararlanmış. Fuzûlî'de ise benzetmeler monoloğa çevrilerek buradaki durum tamamen değiştirilmiş, önce her yerde bulunan feleğe daha sonra, harflere, kaleme, tahtaya, muallime ve en son aşamada Leylâ'ya hitap edilmiştir. Yapılan kademeli geçiş, ilk olarak karakteri ve bulunduğu düzlemi çevreleyen feleğe daha sonra yakınında bulunan somut nesnelere ve Leylâ gibi gerçek kişilere yönelerek ilerlemiştir. Böylece, konuşan karakterin orada olmayan kişiye karşı ifadeleri iletilebilir hâle gelmiş, monoloğun içeriğinin vurgusu artırılabilmiş ve bölümdeki lirizim olabilecek en son aşamaya ulaşmıştır. Kademe kademe yapılan hitap ile Leylâ'ya iletilmek istenen duygular, bir cümlelerin en vurgulu bölümü gibi aktarılabilmiştir.

Gelenekte daha iyi söylemek koşulu ile alıntı yapmaya olumlu bakılmasına dair dikkate değer bu örneğin detaylı incelemesi için bkz. Can, B. (2024). *Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Anlatı Söylemi ve Köken İncelemesi (-Nizâmî'den Fuzûlî'ye- Yeniden Yazılan Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri Bağlamında* [Doktora Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Hâtîfî	Sevdâyî	Fuzûlî
H1	S1	F1
“Çün Kays bürîde şüdü zi-Leylî Bâ-hîç keşeş ne-mând meylî Mî-reft be-mekteb ân-ciger-süz Ber yâd-ı vişâl-i yâr her-rüz	“Sâkî beni ‘aşk kıldı nâlân Ġam-hâne-i şabrı kıldı tâlân Kalmadı gönüldü ‘aşkıdan ġayr Ne cân ile dilde ‘aşkıdan ġayr Derdüm bu ki irmeyem murâda	“Sâkî getir ol mey-i muġânı Kim unudalum ġam-ı cihânı Raġm eyle ki kaşd-ı cân ider ġam Baġrum sitem ile kıan ider ġam Kıl ‘aqlumı bâde ile zâ’il Çerġün siteminden eyle ġâfil
H2	S2	F2
Vaşleş çü nemî-şüdü müyesser Mî-zed zi-firâk ber-zemîn ser Çün mâtemiyân be-ġirye-i zâr Mî-ġüft zi-derd ân dil-efġâr K’ey lâle-‘izâr sîm-ġabġab Mâtemkede ġeşte bî-tü mekteb Tıflân ki sebaġ künend bünyâd Ez-hecr-i tü ber-keşend feryâd	Feryâd ki çerġ bî-vefâdur Dâyim işi cevri ile cefâdur Ger hem-nefes itse iki yârı Bir yire getürse iki zârı Elbetde sebeb şalur araya Onları esîr ider belâya Billâh ne yamandur âşinâlık Çün vâkî’ olur yine cüdâlık Ġülzâr-ı kelâm bâġbânı Böyle bezemiş bu bostânı Kim serv-i riyâz-ı miġnet ü derd Sevdâ-zede Kays-ı derd-perverd Her şubġ giderdi mektebe şâd Mektebde olurdu ġamdan âzâd Meşki-i ġaġ-ı ġüsn-i yâr iderdi Def’-i ġam-ı rüzġâr iderdi Geldi yine mektebe feraġnâk Tâ kim kıla zevġ-i vaşl-ı idrâk Gördi ki biġište ġür gelmez Ġün çıkdı henüz nür gelmez ġurşidsüz oldu rüz-tâ-şeb Oldı başına ġaranġu mekteb Bildi ki sipîhr-i şu’bede-bâz Bir şu’bede eylemişdür âġâz Elbetde cefâ-yı ta’n-ı aġyâr Ol ġül yolına bıraġdı bir ġâr Nevmîd olup itdi nâle bünyâd İtdi nedür iy felek bu bî-dâd N’itdüm saña kaşd-ı cânım itdüñ ġaġ’-ı reh-i dil-sitânım itdüñ Kesdüñ ġaleb-i ġarâzda râhum Bildür maña ki nedür ġünâhum	Feryâd ki çerġ bî-vefâdur Dâyim işi cevri ile cefâdur Bir ‘âdet ile medârı yoġdur Devrânunuñ i’tibârı yoġdur Elbetde sebeb şalur araya Onları esîr ider belâya Billâh ne yamandur âşinâlık Çün vâkî’ olur yine cüdâlık Ġülzâr-ı kelâm bâġbânı Böyle bezemiş bu bostânı Kim serv-i riyâz-ı miġnet ü derd Sevdâ-zede Kays-ı derd-perverd Her şubġ giderdi mektebe şâd Mektebde olurdu ġamdan âzâd Meşki-i ġaġ-ı ġüsn-i yâr iderdi Def’-i ġam-ı rüzġâr iderdi Zevġ ile dutup ġarîġ-i şâbık ‘âdet üzerine şubġ-ı şâdık Geldi yine mektebe feraġnâk Tâ kim kıla zevġ-i vaşl-ı idrâk Gördi ki biġište ġür gelmez Ġün çıkdı henüz nür gelmez ġurşidsüz oldu rüz-tâ-şeb Oldı başına ġarañu mekteb Bildi ki sipîhr-i şu’bede-bâz Bir şu’bede eylemişdür âġâz Elbetde cefâ-yı ta’n-ı aġyâr Ol ġül yolına bıraġdı bir ġâr Nevmîd olup itdi nâle bünyâd Dedi nedür ey felek bu bî-dâd N’itdüm saña kaşd-ı cânım itdüñ ġaġ’-ı reh-i dil-sitânım itdüñ
H3		
Ez-düriyet ey nigâr-ı dil-cüy Mânde varaġ-ı sebaġ siyeh-rüy Ġeşte elif ez-ġam-ı tü müyî Meyleş ne-şevêd be-h’iş süyî Bî-ġonce-i ân dehân çün mîm Dil-teng be-mânde ġonce-i cîm Sîn ez-ġamet ey nigâr-ı ġandân Engüşti-ı elif gezed be-dendân Der-hecr-i tü ġâlġâ-yı müşġîn Şüdü ġatre-i eşġ ber-ruġ-ı şîn Bî-ġâb be-mânde şad ez-ġam Çeşmeş ne-resîde bî-tü ber-hem Der-hecr-i tü nün zi-noġta be- nihâd Dâġi ki siyâġieş neyüftâd		
H4		
Çendî be-ümmîd-i vaşl-ı dildâr Mî-reft be-mekteb ân-dil-efġâr Mî-ġüft be-ġirye âġ Leylî Ez-derd-i firâk vây veylî Bî-tü digerem ne-mând tâġat Cânem be-leb âmed ez-firâġet Ey şem’ be-pürs şebî süzem B’nger ki çi mî-reved be-rüzem Bî-tü men-i cân-figâr-ı dil-rîş		

Râzi şüdeem be-mürden-i h'vîş Derd ü gam ü hecr eger buved in Vây men-i derdmend-i miskîn Ey cân çi buved zi-ten ber-âyî V'ey 'ömr hoş est eger ser-âyî 'Ömrî ki çünin buved harârest Mergîest ki zindegîyeş nârest H5 Ey kâş ki mâderem ne-zâdî V'er zâd-ı ecel be-bâd dâdî Men lezzet-i zindegî ne-dânem Merg-i digerest her zamânem Mî-bûd zi-hecr-i yâr dil-teng Ber-sîne-zenân dest-i dil seng ¹⁴ (Hâtîfî / B.678-704)."	Evvel meni eyledün mükerrem Vaşl-ı şanem ile şâd ü hürrem Döndün yine beyle cevr idersen Ol devre naķîz devr idersen S3 Çün vaşlına olmadı müyesser Şalurdı firâķdan yire ser Yaş ehli gibi be-girye vü zâr İderdi zi-derd-i ân dil efgâr K'ey lâle- 'izâr u sîm-ğabğab Mâtem-kede sensiz oldu mekteb Uşak hamu okumağa meşgûl Başladı figân u nâleye ol İy dilber-i gül- 'izâr gelgil Yaħdı cigerümi hâr gelgil Sensiz baña mekteb oldu zindân İy serv-i bihişt ü hür u Riđvân Ağlardı vü dirdi âh Leylî Ez-derd-i firâķ u âh u veylî S4 İy kâşki ben hiç olmayaydum Ölüp bu cihâna gelmeyeydüm İy cân nola ger çıkasın ez-ten V'ey 'ömr yiter bu mekr-i pür-fen Gördün ki felek ne mekr itdi Benden hanı ol nigâr gitdi Yandurdu beni bu dâğ-ı hicrân 'İşkuñ yolına gerek virem cân (Sevdâyî / B.333-364)."	Kesdüñ taleb-i ğarazda râhum Bildür maña ki nedür günâhum Evvel meni eyledün mükerrem Vaşl-ı şanem ile şâd ü hürrem Döndün yine beyle cevr idersen Ol devre naķîz devr idersen Vehm eylemedün mi ki çeküp âh Süz-ı ciger ile bir sehergâh Yanduram oda tokuz revâkuñ Süzın saña bildürem firâķuñ F3 Tedbîr kıl ey mu 'allim-i pîr İt sihr ile ol perîni teşhîr Ancak maña şanma yetdi bu ğam Kim yetdi maña yeten saña hem Düş ey elif istikâmetüñden Şerm eyle bu kıdd ü kıametüñden Kaddi hevesiyle dem urursen Ol getdi 'aceb ki sen durursen Ey nün çü nihândur ebrü-yı yâr Sen daħı nazarda durma zinhâr Ey mîm çü ağzı oldu ğâ'ib Oldı saña hem 'adem münâsib Olsan n'ola ey devât dil-teng Âyîne-i hâķruñ dutup jeng Ol turra-i müşğ-büdan ayru Hicrân kara bağruñ eylemiş su Ey hâme sirişk-bâr olupsen Ser-geşte vü bî-ķarâr olupsen Güyâ bugün itmemiş müyesser Devrân saña dest-büs-ı dilber
--	---	---

¹⁴ "Kays, Leylâ'dan ayrı düştükten sonra kimseye meyletmedi. O ciğeri yanık, sevgiliye kavuşma arzusuyla okula gidiyordu. Kavuşmak nasip olmayınca da ayrılık acısından kafasını yerlere vuruyordu. O gönlü yaralı âşık, yas tutanlar gibi feryatla ağlıyor, derdini dile getiriyordu: 'Ey lâle yanaklı, gümüş gerdanlı. Okul, sensiz matem yerine döndü. Ders okuyan bütün çocuklar, senin ayrılığının acısı ile feryat ediyor. Ey gönlün arzuladığı sevgili! Ders tahtası senden uzak kaldığı için yüzü karadır. Elif, senin üzüntünden kılca kaldı. Hiçbir tarafa gitmeye hevesi kalmadı. Mîm gibi olan o gonca ağzının yokluğundan Cîm'in halkası gamlar içinde büküldü. Senin kederinden ey güleç güzel! Sîn, elifin parmağını dişledi. Senin ayrılık acısından Şîn'in yanağındaki misk kokulu benler, gözyaşı damlaları oldu. Sad, senin gamın yüzünden uykusuz kaldı. İki gözü sensiz kapanmadı. Senin ayrılığında Nûn, noktasını öyle bir dağladı ki siyahlığı hiç kaybolmaz.' O gönlü yaralı âşık, birkaç gün daha sevgiliye kavuşma ümidiyle okula gitti. Ağlayarak 'ah Leylâ!' diyordu, hicran derdiyle çığlıklar atıyordu: 'Sensiz artık takatim kalmadı. Ayrılık acısından canım ağzıma geldi. "Ey mum gibi olan güzel! Bir gece de nasıl yandığımı sor. Gündüzümün nasıl söndüğüne bak. Sensiz gönlü yaralarla incinmiş olan ben, kendi ölümüne razıyım. Dert, gam ve ayrılık acısı eğer böyleyse zavallı ve dertli hâlime evvahlar olsun. Ey cân! Tenden çıkarsan ne olur? Ey ömür! Hoştur eğer sona erersen. Böyle yaşanan ömür haramdır. Sanki ölüme hayat denmiştir. Keşke anamdan doğmasaydım. Doğduysam da ecel hemen beni zamana karıştırsaydı. Ben yaşamamın lezzetini bilmiyorum. Her anım bir başka ölümdür.' Gönlü, sevgilinin ayrılığı ile özlem içindeydi. Elleri ile göğsünü döve döve gönlü taşa dönmüştü."

		<p>Ey levh hatınuñ eyle yādın Kıl sinede naqş ğam sevādın F4 Bir niçe gün ol esir-i hicrān Mektebde gezüp kııurdu efġān Her rüz fiġānı ile tā-şeb Ta ‘zīb çekerdi ehl-i mekteb Şeb hem kııuben fiġān ü zārı Eylerdi muġātab ol nigārı K’ey göz nūrı gönül sürürü Sensüz gözümüñ yoġ oldu nūrı Evvel ne idi bu āşinālġ Āġir nişe eyledün cüdüālġ Evvel nişe eyledün meni mest İzhār-ı maġabbet ile pā-best Āġir ne için ħumāra şaldun Bu miġnet-i intizāra şaldun Şaldun dil-i zāra nār-ı fürkat Kıldun gözümi pür-āb-ı ħasret Gönlüm odı kıııdı yana yana Āheng şafaķ tek āsumāna Yaşum şuyı oldu vara vara Bir baġır ki yoġ aña kenāre Men istemezem bu günde hem Yanumdan ilet ħayālünü hem Olmaya düşüp ħayālün ey meh Oda yana şuya baťa nā-geh Ser-mest-i şarāb-ı iştiyākem Medhüş-ı taġayyür-i firākem Koyma ġamuñ menümle hem-rāġ Fāş eylerem anı ħalķa nā-gāġ Ser-mestde iġtiyār olmaz Medhüşda i ‘tibār olmaz Cān oldu ġamuñ gelende ber-bād Teşvış-i fenādan oldum āzād Gösterdi maña ġamuñ mezākı ‘Ays-ı ebedi neşāt-ı bākı Ger gelse ecel menüm nem ala Cān ġod yoġdur meger ġam ala Şem ‘-i şeb-i miġnet ü belāyem Āşüfte-i cünbiş-i hevāyem</p>
--	--	---

		Süz-ı dil ile dökülse yaşum Tığ-i gam ile kesilse başum Cândan çıkarup hevâ-yı 'aşkı Terk eylemezem belâ-yı 'aşkı (Fuzûlî / B.742-780)."
--	--	--

Tablo 2. Mecnûn'un Ayrılık Sonrası Feryatları

Yukarıdaki tabloda tüm metin boyunca Hâtîfî'den özet çeviriler yapan ve birçok kez redif ve kelime sıralamasında farklılık göstermeyen (S2-H4; S5-H5) Sevdâyî'nin "S2" olarak işaretlenen bölümde Hâtîfî'den ayrılarak metne bir monolog eklediği görülmektedir. Söz konusu monolog iki beyit hariç Fuzûlî'deki beyitlerle birebir örtüşmektedir ve metinden çıkarıldığında anlam bozulmaktadır (F1-S1; F2-S2). Bu nedenle ilk örnekte öne sürüldüğü gibi kolaylıkla bir müstensih eklemesinden bahsetmek de mümkün değildir. Bu parçada iki ihtimal de mümkündür. Fuzûlî, Sevdâyî'nin eklemelerini beğenmiş ve kullanmıştır ya da müstensih, mîrî malı olarak gördüğü Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'undan alıntı parçaları metne ilişirmiş, belki de Sevdâyî'ye ait bazı parçaları metinden çıkarmıştır.

Yukarıdaki tabloda dikkat çeken bir diğer nokta ise sakiye hitapların (F1-S1) Sevdâyî ve Fuzûlî'nin metinlerinde sık kullanılmasıdır. İki yeniden yazım arasında alıntılar olmadığı bölümlerde de bu kalıp tekrarlı şekilde metinlerde yer almıştır. Böyle bir tasarrufun varlığı da hem sözlü kültürde geçiş beyitlerinin ve ara sözlerin öykünün bölümlerinde anlatılacak olaylara hazırlık yapılması işlevi (Can, 2024) ile hem de iki şairin de bu kalıba aşına olunan bir bölgede eserleri meydana getirdikleri tezi ile ilgilidir. Neticede 18 beyitlik bir blok alıntı söz konusu olsa da burada Fuzûlî'nin mi Sevdâyî'den yoksa Sevdâyî'nin müstensihinin mi Fuzûlî'den alıntı yaptığı veya hangi beyitlerin alıntıldığı "kesin" olarak söylenemez.

Sevdâyî'nin metninde şüpheli duran ve burada ele alınacak son metin¹⁵ ise Mecnûn'un babasının oğlunu çölde bulduğu bölümde yer almaktadır. Aşkın imkânsız hâle gelmesinden sonra kendisini çöle atan Mecnûn'u bulan babası, oğlunu eve getirebilmek için onu "Leylâ evde seni bekliyor" diyerek kandırmıştır. Fuzûlî'nin de metninde yer verdiği ve burada yer alan monologlar ilk olarak Hâtîfî'de işlenmiştir. Sevdâyî ile Fuzûlî arasındaki ortak beyitler bu bölümde de yer almaktadır.

Hâtîfî	Sevdâyî	Fuzûlî
"Çün dîd peder ki hâl-i ü çîst Ü nîz zi-derd-i zâr begirîst Desteş begirîft ve güft ber-hîz Leylî talebîdeet biyâ tîz Mecnûn çü şenîd nâm-ı Leylî Z'ân nâm-ı nikü şüdeş tesellî Güft ey Hîzr-ı Mesîh-kirdâr În müjde ki mî-dehî zi-dildâr Yâ Rab ki haştâst yâ şavâbest Der-bîdârîst yâ be-ḥ'âbest	"Çün vâkıf olur bu kâr-ı hâle Mecnûn için itdi âh u nâle Çok aradı gezdi her mekânı Bulunmadı oğlunuñ nişânı (Sevdâyî / B.393-394)." ... Hâl-i dilüñi baña beyân it Esrâr-ı nihânuñı 'ıyân it Kim aldı elüñden ihtiyâruñ Kim eyledi tîre rûzgâruñ (Sevdâyî / B.409-410)."	"Ol pîr çü vâkıf oldu hâle Mecnûn kimi itdi âh u nâle Şahrâlara dutdı seyl tek yüz Vâdîlere açdı çeşme tek göz Çok aradı gezdi her mekânı Bulunmadı oğlunuñ nişânı (Fuzûlî / B.911-913)." ... "Hâl-i dilüñi baña beyân it Esrâr-ı nihânuñı 'ıyân it Kim aldı elüñden ihtiyâruñ

¹⁵ Tekrara düşmemek için diğer iki örnek ayrıca değerlendirilmemiştir. Burada en fazla şüphe uyandıran üç alıntı tartışılmıştır. Diğer örneklerden birincisi, Leylâ'nın Mecnûn'a cevap verdiği mektup bölümüdür. Bu bölümde de yine müstensih müdahalesi ile birlikte Fuzûlî'nin Sevdâyî'yi kullanması hâlinde düzenlemeler yapması ihtimalinin de dikkate alınması gerekmektedir. İkincisi ise Mecnûn'un ailesinin Leylâ'yı istediği bölümüdür. Hâtîfî'nin metninde Leylâ'nın ailesi kızlarını Mecnûn'a vermeyince Mecnûn'un babası onu diğer metinlerde olduğu gibi Kâbe'ye götürmemiş, dağ başında yaşayan bir dervişe götürmüştür. Sevdâyî, bu bölümden çeviriler de yapmış ancak yine monologları kısaltarak bir tasarrufta bulunmuş ve ne abidden ne de Kâbe'den bahsetmiştir. Şüphe uyandıran durum ise bölümün başındaki ve sonundaki beyitlerin Fuzûlî'deki isteme ve Kâbe bölümlerinde yer alması ile oluşmaktadır.

<p>İn-müjde vaşl ez-ân zebân nîst K'ez tâli '-i h'ışem İn-gümân nîst Kavl-i tû ki mücib-i şekîbest Ger nîst be-h'âb İn firîbest¹⁶ (Hâtîfî / B.785-797)."</p>	<p>... "Çün gördi itâ' atinde ihmâl Bildi ki fakîre özgedür hâl Virdi bu cevâb ile tesellî Kim dur gidelüm çağırđı Leylî Leylî bize geldi mihmândur Senüñ talebüñde dür-feşândur Mecnûn ki işitdi Leylî adın Şandı ki felek virdi murâdın Lebbeyk diyüp ayağa durdı Ol Ka'be-i maşşada yüz urdı Atayla Mecnûn-ı dil-şikeste Geldi eve dil-figâr u hâste (Sevdâyî / B.418-422)."</p>	<p>Kim eyledi tîre rûzgârûñ (Fuzûlî / B.924-925)." ... "Çün gördi itâ' atinde ihmâl Bildi ki fakîre özgedür hâl Virdi bu cevâb ile tesellî Kim dur gidelüm çağırđı Leylî Leylî bize geldi mihmândur Senüñ talebüñde dür-feşândur Mecnûn ki işitdi Leylî adın Şandı ki felek virdi murâdın Lebbeyk diyüp ayağa durdı Ol Ka'be-i maşşada yüz urdı Atayla Mecnûn-ı dil-şikeste Geldi eve dil-figâr u hâste (Fuzûlî / B.936-941)."</p>
---	---	--

Tablo 3. Mecnûn ve Babasının İlk Buluşması

Hâtîfî'de yer alan metinde Mecnûn, babasının "Leylâ evde" sözüne inanmamıştır ancak, Sevdâyî ve Fuzûlî'de "sorgusuz sualsiz" inandığı belirtilmiştir. Bu durumda da Sevdâyî'nin Hâtîfî'yi takip etmeyi neden bırakıp olay akışında böyle bir değişikliğe gittiği sorusu gündeme gelmektedir. Çünkü Hâtîfî'de Nizâmî'nin metnindeki aşk modeli, âşık tiplmesi ve delilik akıllılık zıtlığı devam ettirilmiştir. Sevdâyî de Hâtîfî'nin tercihlerini izlemişken birden Fuzûlî'ye kadar yazılan metinlerde görülmeyen ve Fuzûlî'ye ait bir tematik tercih olan köle âşık tiplmesine (Can, 2024) uygun şekilde Leylâ'nın adını duyar duymaz eve gitmeye ikna olması öyküde izlenen genel tema ile uyumsuzluk yaratmaktadır.

Fuzûlî ile ortak olan bu beyitler metinden çıkarıldığında ise anlam bozulmaktadır. Fakat metnin genel anlam bütünlüğü ile uyuşmayan böyle bir tercih yine bir müstensih müdahalesi olasılığını gündeme getirir de bu bölümde de iki ihtimalin geçerli olduğunu ifade etmek gereklidir. Çünkü burada Fuzûlî'nin metinden alıntı yapmadığını gösterecek yeterli deliller bulunmamaktadır.

İki metin arasında yakınlık tespit edilen ve bir müstensih'in tahrifini düşündürecek örnekler yukarıda da gösterildiği üzere metnin tamamı düşünüldüğünde hem oldukça az sayıdadır hem de bir tanesi dışında kesin bir müdahaleden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda giriş bölümünde bahsedilen diğer ihtimale yani Fuzûlî, Sevdâyî'den alıntılar yaptıysa bu alıntılar nasıl değerlendirilebilir sorusu üzerine yoğunlaşmak iki metin arasındaki ilişkileri daha derinlemesine sorgulamaya imkân tanıyacaktır.

2. Fuzûlî, Sevdâyî'nin *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn'*undan Alıntı Yaptıysa Ne Değişir?

Leylâ ve Mecnûn da dâhil olmak üzere model metni Fars edebiyatında bulunan mesneviler her yeniden yazım aşamasında yazarları tarafından kendi kültürel dünyalarında tekrar tekrar üretilmiştir. Tevarüs edilen metinler ve üretilen söylemler çeviri yapan veya nazire yazan kültürü yeniden biçimlendirirken metni alımlayan/çeviriyi yapan kültür de bu metinleri temellük ederek öykülere yeni söylemler ve fikirler eklemleyebilmiştir. Nitekim "*Leylâ ve Mecnûn* öyküsü, Arap yarımadasından İran'a ve oradan da Osmanlı coğrafyasına aynı işleyişle aktarılmıştır (Can, 2024, 515)."

¹⁶ "Babası onun bu hâlini görünce o da bu dermansızın üzüntüsünden ağladı. Elini tuttu ve dedi ki: 'Haydi kalk! Leylâ seni çağırıyor. Çabuk gel', dedi. Mecnûn, Leylâ'nın adını duyunca bu güzel isimden teselli buldu. Dedi ki: 'Ey Mesih-davranışlı ve Hızır gibi olan kişi! Sevgiliden getirdiğin bu müjde tanrı bilir ki doğru mudur yalan mıdır veya gerçek midir, rüya mı? Bu kavuşma müjdesi onun dilinden değildir. Benim talihimin kötülüğünden de şüphe yoktur. O halde senin sözün şüphe içermektedir. Eğer rüya değilse de bu bir aldatmacadır.'"

Fuzûlî ise Nizâmî, Dihlevî, Hâtîfî, Nevâyî ve Câmî'nin eserlerinden çeviriler ve alıntılar yaparak öyküyü anlatı ve söylem boyutlarında dönüştürmüştür (Can, 2024). Bu nedenle aynı eseri kendisinden önce kaleme alan Sevdâyî'nin metninden de alıntılar yapması gelenek açısından bir sorun teşkil etmez. Aşağıdaki paragraflarda da bu varsayım üzerinden hareket edilmiştir ve Fuzûlî'nin diğer *Leylâ ve Mecnûn* yazarlarından yaptığı alıntılmalardaki gibi dönüştürme işlemleri yapıp yapmadığı sorgulanmıştır.

Sevdâyî'nin çeviri metodu dikkate alındığında birebir çevirilerin çok sayıda olmasına ve bölümlendirilmede adım adım takip etmesine rağmen Hâtîfî'deki uzun tasvirleri almadığı, bölümleri özetleyerek aktardığı, metni oldukça kısa tuttuğu tespit edilmektedir. Tüm bu tasarruflar Fuzûlî'nin metnindeki ortak beyitlerle yapılacak bir karşılaştırmada sadece beyitlerde yer alan kelime değişiklikleri üzerinden değil, metnin genel bağlamı ve poetik uygulamaları üzerinden harekete geçmenin daha doğru netice vereceğini göstermektedir. Metinden birkaç beyit seçip, bağlamından koparıp izole ederek karşılaştırmak ise hatalı çıkarımlara neden olacaktır. Örneğin Leylâ'nın annesi kızının Mecnûn'la olan aşk söylentisini öğrendikten sonra Leylâ'yı okuldan almış, Leylâ da evde hapis hayatı yaşayarak üzüntü içinde zamanlar geçirmiştir. Anlatıcılar ya bu durumun yaratacağı "içsel duygu durumunu" ya da "ahlaki çatışmayı" okura iletmek istemişlerdir. Bu bölümde Hâtîfî'de yer alan monologlar hem Fuzûlî hem de Sevdâyî tarafından kullanılmıştır. Monologlardan sonra ise anlatıcı olayları özetlerken tam da burada Fuzûlî, iki metinden de ayrılarak kendi üslubuna uygun şekilde bir bölüm kapanışı yapmıştır.

Hâtîfî	Sevdâyî	Fuzûlî
<p><i>"Girem bûdet hezâr 'âşık Ma 'şuk şüden zi-tû çi lâyıķ Nâmûs-ı merâ be-bâd dâdî Der-ser-zeniş-i 'Arab fütâdî Kerdî be-'abeş miyân-i merdüm Nâmûs-ı hezâr-sâle-râ güm Z'ın pes be-nişin be-hâne-i h'vîş Bed-nâm me-kün merâ ez-în-biş Ber-bend zi-h'vânden-i sabaķ leb Z'ın biş me-rev diger be-mekdeb Ger pây nehî zi-hâne birün Güyem ki peder be-rîzedet hün¹⁷ (Hâtîfî / B.620-625)."</i></p> <p>...</p>	<p><i>"Yüz kişi saña olursa 'âşık Sen sivmegün onları ne lâyık Ne 'âr idi sen bize getürdüñ Nâmûsumuzu hamu itürdüñ Şimden girü otur ivden çıkma Gözün açuban cihâna bakma Besdür bizi eyledün fezâhat 'Älemlere olmuşuz melâmet Biz 'âlem içinde nîķ-nâmuz Ma'rûf-ı tamâm-ı hâş u 'âmuz Ne neng ile idelüm dahî lâf Biz dınmayalum sen eyle inşâf Tut kim saña dınmazam ben ey zâr Benden ulu bir müdebbirün var Nidersin eger atañ işidse Ķahr ile saña siyâset itse (Sevdâyî / B280-287)."</i></p> <p>...</p>	<p><i>"Oķlan 'aceb olmaz olsa 'âşık 'Āşıklık kıza ne lâyıķ Ey iki gözüm yaman olur 'âr Nâmûsumuzu itürme zinhâr Dut kim saña kıymazam men-i zâr Menden ulu müdebbirün var Neylersen eger atañ işitse Ķahr ile saña siyâset itse Min-ba'd gel eyle terk-i mekteb Bil mektebüñi hemîn ced ü eb İtme kalem ile meşkten yâd Süzen dut ü naķş eyle bünyâd (Fuzûlî / B.663-671)."</i></p> <p>...</p>

¹⁷ "Diyelim ki sana bin kişi âşık. Mâşuk olmak sana yakışır mı? Namusumuzu yele verdin. Arapların ağzına düşürdün. Herkesin içinde faydasız iş yapıp bin yıllık adımızı yok ettin. Bundan sonra evinde otur da adımızı kötüye çıkarma. Ders okumak yerine dudaklarını bağla. Artık daha fazla okula gidip gelme. Evden dışarı adım atarsan babana söylerim. O da canına okur."

<p><i>“Leylî çü şenîd in-sühân-râ</i> <i>Bes dūr girift h̄vîšten-râ</i> Z’ân güft ü şenîd-i ber-ne-y-âşüft Nermik nermik be-mâderes̄ güft K’ey bânū-yı dehr ‘aşk̄ gū kîst Ma ‘şūka kūdām ü ‘āşikeş kîst În- ‘aşk̄ gülî est der-behārî Yâ nām-ı dehî est der-diyārî Bâ- ‘aşk̄ zi-cins-i h̄ordenî hâst Ez-behr-i h̄udâ be-men be-gū râst Hergiz ne-şenîdeem men in-nām Lafzî est ki nîst der-cihân-ı ‘ām Gūyî sühânân ki men ne-dānem Tâ-vaqt-i cevâb-ı ân bemānem H̄vâhî ki dil-i merâ künî h̄ün Bâ-men ser-i hezl dārî eknün Mâder ki çü bedîd cidd-i Leylî Fi’l-cümle şüdes̄ ez-ân tesellî Hâmüş şüd ve fütâd der-şekk Şüd harf-i yakîn zi-hâtreş hakk Lîken zi-berâ-yı ihtiyâtes̄ Der-best ber-ü der-i neşâtes̄ Der-hâne nişând ba’d-ez-âneş Ne’nmüd diger be-in ü aneş¹⁸ (Hâtifî / B.643-654).”</p>	<p><i>“Leylî çün işitdi bu sözi</i> Ġayret ile yaş tökdi gözi Anasına çok ‘itâb kıldı Bu resme cevâb kıldı ‘Aşk̄ adlu kim ola ne kişidür Bu söz baña di kimüñ işidür ‘Aşk̄ adlu vilâyet ola yâ şeh̄r Söyle baña bir içürmegil zehr Gül mi çiçek mi yoksa yimek Bilmen ki bu ‘aşk̄ olan ne dimek Adı ne vü özi ne işi ne Yâ benüm ile anuñ sözi ne Bu söz ki burada söyledüñ sen İşitdüm ü anı bilmezem men Kılma beni bu söz ile efgâr Yâ sögme ki beni hâtrüñ var Yâhud bu ne sözdür iy ana sen Söylersin ü kork̄ ağı H̄udâ’dan Ol resm ile söz didi ki Leylî İnandı anası oldu meyli Koymadı veliki gide gözden Korkardı neden ki ta’na sözden Eydür idi çıkma girme zinhâr Ögüt virüben kızına her bār (Sevdâyî / B.296-307).”</p>	<p><i>“Leylî bu ‘itâbı çün işitdi</i> Öz gönlinde muḳarrer itdi Kim şu ‘bede-i sipihr-i zālîm Tarḫ eyledi naḳş-ı nâ-mülâyîm Eyyâm-ı vişâle yetdi hicrân Vaqt oldu cigerler ola büryân Ammâ ne disün ne çäre kılsun Tedbîr ne olduḡın ne bilsün Nâ-çâr dutup tarîḳ-i inkâr Âşâr-ı tecâhül itdi izhâr Gülzâr-ı ‘itâba âb virdi Giryân giryân cevâb virdi K’ey münis-i rûzgârum ane Dürç-i dür-i şâhvârum ane Sözler dîrsen ki bilmezem men Maẓmûnını fehm kılmazam men Dîrsen ma ‘şūk̄ u ‘aşk̄ u ‘âşîḳ Men sâde-zamîr ṭfl-ı şâdıḳ Bilmen nedür ol ḫadîşe maẓmûn Söyle nişe olmayam diger-gün ‘Aşḳun kılmazdı kimse yâdın Ha senden işitdüm şimdi adın Billâh nedür ane ‘aşḳa meşhûm Bu sırr-ı nihâmı eyle ma ‘lûm Hâdî-i reh-i murâdum olḡıl Bu şivede üstâdum olḡıl Men mektebe re’yüm ile gitmen Bir şuḡl ḫilâf-ı re’yün itmen Hem sen dîrsen ki mektebe var Her dîrsen sen ki gitme zinhâr Ḥansı söze i ‘tikâdum olsun Saña nişe i timâdum olsun Men hem degülem bu zecre ḳâ’îl Kim her dem olup çerâḡ-ı maḫfil</p>
--	---	---

¹⁸ “Leylâ bu sözü işitir işitmez kendinden geçti. O perişan edici sözlerden sonra tatlı tatlı annesine dedi ki: “Ey zamanın soylu kadını aşk dediğin kimdir? Maşuk hangisi, onun âşığı kimdir? Bu aşk yoksa bir bahçedeki gül müdür? Yoksa bir diyardaki köy adı mı? Aşk deyince yiyecek bir şeyden mi bahsedersin? Allah aşkına bana doğru söyle. Asla ben bu kelimeyi duymadım ola ki halk arasında yoktur. Söylediğin sözleri ben bilmiyorum. Sen cevap verene kadar da elimden bir şey gelmez. Yoksa benle dalga geçerek gönlümü mü yaralamak istersin?” Annesi Leylâ’nın ciddiyetini görünce söylediklerinden teselli buldu. Sustu ve şüphe içinde kalsa da şüphe götürmeden söylenen sözler aklına kazındı. Yine de ihtiyatlı olmak için onu neşe kapısına bağladı. Leylâ bundan sonra evden burnunun ucunu çıkaramadı. Artık kimseye görünmedi”

		<p>Nâ-cinsler ile hem-dem olam Bir yirde muḳayyed-i ḡam olam Her dīdeden ide idi perhīz Evḳāt ḡiçe küdüret-āmīz Peyveste mu'allim eyleyüp cevır Gāhī sebaḳ oḡuda gehī devr Billāh maña bu idi maḳşūd Mektebden olur mı tıfl hoşnūd Ayruḳ bu sözi muḳarrer itme Luṭf eyle meni mükedder itme</p> <p>Çün ana işitdi ol cevābı Terk itdi şikāyet ü 'itābı Şeksüz aña rüşen oldı k'ol meh 'Āşıklıḡdan degüldür āgeh (Füzûlî / B.677-700)."</p>
--	--	--

Tablo 4. Leylâ'nın Annesi ile Konuşması

Sevdâyî, Hâtifî'deki anlatıcının geçmiş zaman çekimli ifadelerini aynen alarak çevirmiş ve anlatılan olayları detaylandıran beyitlere ise yer vermemiştir. Sevdâyî'nin tüm metninde karşılaşılan bu tasarruf, tabloda yer alan ve Hâtifî'den alınan monologlarda da kullanılmıştır. Ayrıca Sevdâyî'nin Hâtifî'den sadeleştirerek çevirdiği beyitler Fuzûlî'de de¹⁹ yer almıştır. Bu durumda Fuzûlî'nin Sevdâyî'yi kullanmadığı kabul edilse bile Hâtifî'yi kaynak metin olarak değerlendirip çeviriler yaptığı ifade edilmelidir.

Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn'*unda öykünün temel fikirleri ve temalarını vurgulu şekilde iletebilmek için tüm metin boyunca olaylardaki çatışmaların, karakterlerin içsel ikilemlerinin şiddetini arttırmıştır. Bu bölümde de monologları ve anlatıcının yorumlarını değiştirmiş, kurguladığı öykünün ana fikrine uygun ifadelere yer vermiştir. Böylece Fuzûlî'nin tasarrufları hem Hâtifî'den hem de Sevdâyî'den ayrışmasına neden olmuştur. Nitekim yukarıdaki ve aşağıdaki tablolar (Tablo 4. Ve Tablo 5.) aynı bölüme aittir ve Sevdâyî ile Fuzûlî'nin ortaklıkları bu parçalarda yoğunlaşmıştır. Özellikle Sevdâyî ve Fuzûlî arasındaki farklar hem tema hem de gazel ekleme hamlesinde tespit edilmektedir.

Fuzûlî'nin metninde annesine yaptığı itirazda Leylâ, Hâtifî ve Sevdâyî'nin metnindekine kıyasla daha fazla konuşurulmuştur ve Leylâ'nın içselliğini aktarma amacı daha önceliklidir. Hâtifî ve Sevdâyî'de ise ahlaki ikilemi anlatmak amaçlanmıştır. Bu durum olayların kurgulanışından da anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıdaki beyitlerde Hâtifî ve Sevdâyî'de Leylâ'nın annesi kızına inansa da tedbir amaçlı olarak Leylâ'yı okuldan zorla alır. Fuzûlî'de ise Leylâ, annesini inandırmak için okula gitmekten kendisi vazgeçer. Yapılan bu hamle ile önceki iki metne göre Fuzûlî'de içsel çatışmanın düzeyi yükselmiştir. Çünkü ilk iki metinde dışarıdan bir müdahale söz konusudur ve bir annenin kızının adının çıkmaması için onu okuldan alması beklenen bir durumdur. Fakat Fuzûlî'nin metninde Leylâ'nın okuldan kendi isteği ile ayrılmak istemesi daha önceki yeniden yazımlarda olmayan ve okurun beklentisinin tersine bir hamledir. Ortaya çıkan bu zıtlık sayesinde Fuzûlî'de sevgilisine kavuşmak isteyen ama ailesinin ve geleneklerin kısıtlamaları arasında kalan bir kadının mecbur kaldığı zorluk, yaşadığı ikilem, bunların yarattığı duygu durumları ve paradoks hâli olabilecek en lirik hâliyle iletebilmiştir.²⁰ Çünkü okur beklenenin dışında bir olayla karşılaşarak şaşkınlık yaşamıştır.

Fuzûlî'nin bu bölümde Sevdâyî ve Hâtifî'den ayrıştığı bir diğer durum ise gazel kullanımındadır. Hâtifî'de gazel bulunmamaktadır. Sevdâyî ise bir gazel eklemiştir. Gazelin eklendiği bölümü gösteren ve aşağıdaki tabloda yer alan beyitler birebir alıntılarda ve çevirilerde bağlamın, poetik teknikleri kullanmadaki üslup özelliklerine dikkat etmenin

¹⁹ Tabloda hem bold hem de italik olarak gösterilen beyitler üç metinde de ortaktır. Sadece bold ile gösterilenler iki metin (Hâtifî-Sevdâyî / Hâtifî-Fuzûlî / Sevdâyî-Fuzûlî) arasındaki ortaklıklara işaret etmektedir.

²⁰ Ayrıca Leylâ, Fuzûlî'nin metninde Mecnûn'u öne çıkarmak için kullanılmış ve oluşturulan tüm paralel yapılarla (karşılıklı gazeller, murabbalar, gece vakti dua bölümlerinin arka arkaya sunulması vb.) Mecnûn'un aşkının üstünlüğü aktarılmak istenmiştir. Hâtifî ve onu izleyen Sevdâyî'de tespit edilemeyen bu durum da Leylâ'nın içsel çatışmasının Fuzûlî için neden daha önemli olduğunu göstermektedir.

önemini bir kez daha göstermektedir. Nitekim Robert Dankoff'un da vurguladığı üzere ilk olarak Fars mesnevilerinde görülmeye başlayan gazel ilavesi, bir süre sonra Fars geleneğinde sönükleşirken, Türk mesnevicilerin elinde yeniden çiçeklenmiştir (Dankoff, 1984). Bu bağlamda Fuzûlî ile aynı bölgede yaşama ihtimali de bulunan Sevdâyî'nin aşağıdaki bölümün sonuna eklediği de dahil olmak üzere tüm metin boyunca 7 gazel 1 murabba kullanması²¹ Hâtîfî'den farklılık gösteren önemli bir tasarruftur.

Hâtîfî	Sevdâyî	Fuzûlî
<p>"Leylî çü şüd ez-nigâr-ı hüd dūr Ez-mihnet-i hecr geşt rencūr Nî pā ki reved be-süy-ı yāreş Nî yār ü ne şabr u nîkarāreş Rāzî ne ki bā-kesî tüvān güft Dürrî ne ki ber-melā tüvān süft Be'şkest devāt nîz hāme Tā ü ne-küned cevāb-ı nāme Çün kerd felek zi-yār ferdeş Bî-h'ābî-i hecr zerd kerdeş Ber-çihre eger çî za'ferān kāşt Lîken be-ṭapānçe sürh mî-dāşt Ez-ters nühüfte mî-keşid āh Tā-kes ne-şevved zi-kāreş āgeh ... Bā-hātîr-ı cem'-i ān-ciger-süz Ez-hecr hemî-girist tā-rüz Ez-āb-ı dü-çeşm-i ān-semen-ber Mî-būd şabāh cāmees ter Mî-kerd bahāne ān şeker-leb K'in-cāme ter ez-'araş şüde şeb Kerdî çü zi-hecr girye bünyād Mî-güft ki mergem āmede yād Ān-mihr-sirişte-i vefādār Çün h'vāst ki girye ez-ğam-ı yār Mî-güft girifte der-dilem derd V'ān-geh be-behāne nāle mî-kerd Kerdî çü fiğān zi-hecr der-şeb Güftî ki merā gezid 'akreb Tā-rüz zi-fırkat ān-perî-zād Mî-kerd be-ān-behāne feryād Her lahza behāne-i diger kerd Ruhsāre be-āb-ı dīde ter kerd</p>	<p>"Leylî çü ḳatında görmedi yār Pes ḥasteledi bu 'āşık-ı zār Ne ayağı var ki vara yāre Tākat ḥanū şabr u yā ḳarāre Ne kimseye sırrın eydebilür Ne görmege yāri gidebilür Ayırdı felek çü yāri andan Kesildi ḳararı varı cāndan Ne şabrı var idi ne ḳararı Gündüz gīce ha ḳılurdu zārī Şaraldı vü döndü za'ferāna 'İşk odına ḳılınur nişāne Oldı çü za'if ü dil-şikeste ḳılurdu bu dem özini ḥaste Pes nāle ḳıluban ağlar idi Cān ḥasret odına ṭağlar idi Şorsalar idür ki cümle a'zām Ağrır ḳıluram fiğān be-nā-kām Ḳoymaz idi gīce yaşduğa baş Gözden töker idi dāyimā yaş Eşvāb olurdu cümle pür-nem Eydürdi bu gīce derledüm ben Tā kim ḳılur idi nāle bünyād Eydürdi ölümüm eylerem yād Gāh eydür idi yüregüm ağrır Ağlardı ḳıllup bu resme tedbîr Ḳılur bu bahānelerle nāle Ḳān yaş ḳılur ruḥın çü jāle Bu resme ḳıllup bahāne peydā Eylerti fiğān zār u şeydā</p>	<p>"Leylî hem oturdu evde nā-çār Döndü şadefine dürr-i şehvār Bir burcda şābit oldı aḥter Maḥbūs-ı ḥizāne oldı gevher La'l oldı esîr-i sîne-i seng Ḥabs oldı gül-āba şîşe-i teng Ġamdan tebeh oldı rüzgārı Nevmîd dil-i ümîdvārı Āh eyler idi velî ne ḥāşıl Ol yel açamazdı ḡonca-i dil Göz yaşı tōkerdi lîk ne sūd Bitmezdi anuñla naḥl-i maḳsūd Zülfi kimi pîç ü tāba düşdi Ḥayrān ḳalup ıztırāba düşdi Ağzı kimi ḥulkın itdi ḡam dar Çeşmi kimi cismi oldı bîmār Ne derdini saḥlasa ḳararı Ne şerḥ-i ḡam itse ḡam-güsārı Fānūs-ı ḥayāle girdi ol şem' Göñlini ḳıllup ḥayāl ile cem' Her dem çeküp ol ḡam içre miñ āh Şabr itdi zarūret ile ol māh Derd ile düzüp terāne-i ḡam Bu bir ḡazeli oḥurdı her dem <i>Bu Ḡazel Leylî Dilindendür</i> Felek ayırdı meni cevr ile cānānumdan Ḥazer itmez mi 'aceb nāle vü efgānumdan Oda yandurmasa bir şu'le ile nüh feleḡi Ne biter āteş-i āh-ı dil-i süzānumdan Ḡam-ı pinḥān meni öldürdi bu hem bir ḡam kim</p>

²¹ Sevdâyî'nin gazel ve murabba eklemelerinin yer aldığı beyitler: B.326-331; B.621-626; B.628-631; B.733-737; B.971-984 (murabba); B.1091-1098; B.1100-1105; B.1150-1155. Sevdâyî'nin metninde yer alan gazellerin Fuzûlî'nin gazelleri ile bir yakınlığı bulunmamaktadır.

<p>Çün dâmen-i vaşl dâd ez-dest Der-zâviye-i firâk be-nişest Bâ-mihnet hecr-i yâr mî-sâht Nâ-çâr be-rûzgâr mî-sâht²² (Hâtifi / B.658-677)."</p>	<p>Çün dâmen-i yâr gitdi elden Pes künc-i ferâğı tutdı mesken Bâ-mihnet ü hecr ü derd ü zârî Bu resme giçerdi rûzgârî Bu fûrkat elinden eyleyüp âh Derd ile bu şî'ri didi ol mâh <i>Şî'r-i Leylî</i> Gördün neler itdi baña devrân Çeşmümden o servi kıldı pinhân Çün ebr-i bahâr gözlerümden Her dem kıtur oldı eşk-i bārân Ayrıldı kanı o gül-'izârum Kaldı cigerümde lâle tek kan (Sevdâyî / B.308-328)."</p>	<p>Gül-ruhum olmadı âgeh ğam-ı pinhânımdan Âh idi hem-nefesüm âh ki ol hem âhir Çıkdı ikrâh kırup külbe-i ahzânımdan (Fuzûlî / B.703- 718)."</p>
--	--	--

Tablo 5. Leylâ'nın Üzüntüsü ve Gazel Söylemesi

Yukarıdaki örnekte Sevdâyî ve Fuzûlî arasındaki ortak beyitlerin sayısı diğer bölümlere nispeten az olsa da sorulması gereken bir soru vardır: Fuzûlî, bu bölümde Sevdâyî'nin metnindeki beyitleri ve bu bölümün sonuna gazel ekleme fikrini beğenerek kendi metnine almış olsa eseri bir değer kaybına uğrar mı?"

Sorunun cevabı, gazelin öyküdeki geliş anına ve işlevine dikkat edildiğinde kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Fuzûlî, gazelini Leylâ'nın içsel çatışmasını monologlar ve anlatıcı yorumlarının münavebesi ile oluşturduktan sonra sunmuştur. Bu bölümde Leylâ'nın okuldan kendi rızasıyla vazgeçmesi hamlesi Fuzûlî'nin anlatıcı yorumlarını kullanıp okuru yönlendirmesi sayesinde karakterin içsel çatışmasını ve duygu durumlarını doruk noktasına çıkaran bir olay hâline gelebilmiş ve bölüm sonunda verilen gazel tam da bu aşamada okura sunulurken lirik durum bir içsel kriz vasıtasıyla tüm derinliği ile aktarılmıştır.

Hâtifi'de ise çatışma üzerine gidilmemiş yalnızca, ayrılık acısı aktarılmıştır. Sevdâyî de Hâtifi'deki yapıyı izlemesine rağmen bir gazel ekleme ihtiyacı hissetmiştir. Fakat bölümdeki monologların ve anlatıcı yorumlarının gazele uygun çatışma zeminini hazırlamaması nedeniyle gazel, Fuzûlî'deki etkiye sahip olamamış ve tam tersine lirik etkiyi düşürmüştür.²³ Bu noktada Sevdâyî'nin metni ile ilişkili müstensih müdahalesi tartışması dışarıda bırakıldığında Fuzûlî'nin iki metni model metin olarak kullandığının kabul edilmesi hâlinde *Leylâ vü Mecnûn*'u "yeniden yazdığı"ni

²² "Leylâ sevgilisinden ayrı düşünce ayrılık acısından incindi. Ne sevgilisinin yanına gitmeye adım atabiliyordu ne ne sevgilisi vardı ne sabrı ne de kararı. Bir sırdaşı yoktu ki söyleyebilin. İncisi yoktu ki insanlara söyleyebilin. Divitle kalemni de kırdılar ki cevap mektubu yazamasın. Felek sevgilisinden ayrı bıraktığı. Ayrılığın uykusuzluğu da yüzünü sararttı. Çehresinde safran yetişiyordu ama o, yüzüne vurarak onu kırmızı yapıyordu. Hâlimden kimse anlamasın diye korkudan gizlice ah çekiyordu... O ciğeri yanık Mecnûn'la kavuşmayı hatırlayıp, ayrılık acısından gündüz olana kadar ağlıyordu. Yasemin kokulu Leylâ, iki gözü iki çeşme ağladığı için sabahları kıyafetleri ıslanıyordu. O şeker dudaklı kimse anlamasın diye gece terden üstüm başım ıslandı diyordu. Ayrılık acısı ile ağladığı bir başka gece öleceğimi hatırladım diyerek bahane buluyordu. O vefalı ve tabiatı sevgi dolu Leylâ sevgilinin gamından dolayı ağlamak istediğinde 'gönlümü dert kapladı' diyerek bahane bulup feryat etmeye başlıyordu. Gece feryat kopardığında ise 'akrep soktu' diyordu. Gündüzleri de ayrılıktan dolayı o peri gibi güzel, bahaneler bulup feryat ediyordu. Her an bir başka bahane bulup yanaklarını gözyaşları ile ıslatıyordu. Kavuşma eteği elden gittiği için ayrılık zaviyesinde oturmuştu. İstrap içinde sevgilinin özlemi ile yanıp tutuşuyor, çaresizce zaman geçiriyordu."

²³ Bu aşamada gazelin lirik etkisini düşürmesi nedeniyle sonradan eklendiği ihtimali düşünülebilir. Fakat Sevdâyî'nin gazel eklemeleri her defasında Fuzûlî ile aynı bölümlerde yer almamaktadır ve Sevdâyî'nin metnindeki gazeller metnin dil yapısı ve anlatı tekniklerine uygun şekilde oluşturulmuştur. Bu nedenle gazel üzerinden bir müstensih müdahalesi olduğu önermesi zayıf bir iddia olarak kalmaktadır.

ifade etmek gereklidir. Yapılan tasarruflar, aynı öykünün farklı bakış açılarından ele alındığında ve uygun teknikler kullanıldığında defalarca anlatılabilmek kapasitesine de sahip olabileceğini göstermektedir. Nitekim olaylar sınırlı olsa da olayların yerleştirilebileceği bağlamlar sonsuzdur.

İki metin arasındaki ortaklıklara dair ele alınması gereken diğer örnek, Leylâ'dan kan alınması esnasında Mecnûn'un kolundan da kan gelmesinin anlatıldığı bölümdür. Buradaki anlatı ilk olarak Hâtîfî'de yer almıştır. Daha sonra Hamdullah Hamdî, Sevdâyî ve Fuzûlî'nin metninde de kullanılmıştır. Özellikle Sevdâyî'deki alıntıda Fuzûlî'nin metninin başka bölümlerinde bulunan (Leylâ'nın üzüntüsünün Mecnûn'un kederi ile eş zamanlı olarak anlatıldığı ve başka bir mesnevi de bulunmayan çerâğ, bulut vb. nesnelere olan monologlar-Mecnûn'un kabilesinin tanıtılmasındaki anlatıcı yorumları) beyitlerin tespit edilmesi oldukça dikkate değer bir durum yaratmaktadır.

Hâtîfî	Sevdâyî	Fuzûlî
H1	S1	F1
Der-perde-serâ nişeste Leylî V'ez-perdegiyân nişânde haylî Sîmîn zekânân-ı ân-ķabîle Gird âmede pîş-i ân-cemîle Her serv-ķadî semen-'izârî Hoş kerde zi-behr-i h'vîş kârî Ba 'zî be-ķeşide bürde destî Ba 'zî be-nigâr dest bestî İşân sühân ez-libâs güftî Leylî sühân ez-palâs güftî ... Hübân ruh-ı h'vîş kerde gülgün Û kerde zi-hecr çihre pür-hün Leylî heme şeb miyân-ı ân cem' Der-âteş-i âb bûd çün şem' ... Ân dem ki güzeşt zikr-i yâreş Mî-rîht sirişk der-kenâreş Mî-güft ki âh çün künem çün Mecnûn şüdeem zi-'aşķ-ı Mecnûn (Hâtîfî / B.984-1004).	"Üstâd-ı ezel ķadîm ü âzâd Bu gülşene beyle tikdi bünyâd Kim ol çemen-i vefâ-bahârî Dâğ-ı ğam-ı 'aşķ lâlezârî Ya 'nî ki nigâr-ı serv-i muħkem Leylî şadef-i cevâhir-i ğam Girmişdi hişâra genc-mânend Urmuşdı zamane aña bend Ne taşra ayağın adabilür Ne görmege yârî gidebilür Ne bir ferâhı ne bir neşâtı Ne kimse ile bir ihtilâtı Bizâr idi atadan anadan Bî-gâne cemî'-i âşinâdan Mecnûn için olmuşidi haste Beñzi şaru râh-ı 'aşķa beste Yanına olurdu hüblar cem' Pervâne-şifat havâle-i şem' Şâd olmağa hâtır-ı hazîni Eglenmege tab'-ı nâzenini Hiç kimseye kılmazidi meyli Mecnûn için aķıdurdu seyli Bu derd ile olmuş idi rencür Yaz buludu tek tökerdi yağmur Getürdiler aña bir ħakîmi Tâ derdine anuñ ide bîmi Ķan aldılar ol perî kolundan Gide bu ħarâreti dilinden	"Dihķân-ı faşîh-i Fârisî-zâd Bu gülşene beyle tikdi şimşâd Kim ol çemen-i vefâ-bahârî Dâğ-ı ğam-ı 'aşķ lâlezârî Ya 'nî revîş-i vefâda muħkem Leylî şadef-i cevâhir-i ğam Girmişdi hişâra genc-mânend Urmuşdı ayağa pendden bend Ne bir ferâhı ne bir neşâtı Ne kimse ile bir ihtilâtı Bizâr atadan ü anadan Bî-gâne cemî'-i âşinâdan Yanında olurdu hüblar cem' Pervâne-şifat havâlî-i şem' Şâd olmağa hâtır-ı hazîni Eglenmege tab'-ı nâzenini ... "Ne iğnede ne ipekde meyli Müjgâna tökerdi eşķ seyli (Fuzûlî / B.1223-1239)." ...
H2	S2	F2
"Mî-güft ħadîş-i 'aşķ Mecnûn	Leylî kolına çü degdi nişter Mecnûn yüregine bağdı ħançer	"Ol kişver-i 'aşķ pâdşâhı

<p><i>Der-pîş-i peder dü-dide-i pür- hün</i> Mecnûn çü be-pîç ü tâb üftâd Ân-pîr der-ıztırâb üftâd Güfteş benişin peder ki ğam nîst În-râhat-ı cân bûd elem nîst Bî-vâsıta serd şüüd cebîneş Hün geşt revân zi-âstîneş Faşşâd be-dest-i yâr zed nîş Ber-dest-i men âmed ân me-y- endîş Ân-câ müte'ellimest yârem În-câ men ez-ân elem figârem Nezd-i men ü ü men ü tûyî nîst Der-mezheb-i 'âşıkân düyî nîst Nî ü Leyliest men ne Mecnûn Yek ten şüdeim her dü eknûn²⁴ (Hâtifî / B.899-906)."</p>	<p><i>Düşdi atası katında bî-cân</i> Pes gördiler anı boyadı kan Atası bu hâle nâle kıldı Mecnûn ayınup özine geldi Eydiür atasına itme nâle Kıldıñ mı nazar bu vaşf-ı hâle Leylî kolına çü degdi nişter Kan itdi benüm vücudumu ter Leyliyi saġınma benden ayru Ben haste isem o daġı sayru Çeşmine anuñ irişze zaġmet Cânımda olur hezâr miġnet Bî-çâre vü dil-şikeste Mecnûn Derdile tökerdi gözleri hün Kanlu yaşı birle çeşmi nemnâk Hasret ile yırttı yaġasın çâk Daġı derd ü za'if ü dil-şikeste Fürkat ile zâr u gönli haste Raġtı bütün olmaz idi bir dem Bir laġza degül gönül bî-mâtem (Sevdâyî / B.448-472)." ...</p> <p style="text-align: center;">S3</p> <p>"Leylî atasından işid ahvâl Bir mîr idi ol daġı haber al Kim kavm-i 'Arab'da ol cüvân- merd Cem'iyet-i 'izz ü câh ile ferd Emrine 'Arab muṭî'ü münkâd Geh Başra gezerdi gâh Bağdâd Bir buġ'ada kılmayup qarârı</p>	<p><i>Ol evc-i belâ vü derd mâhi</i> 'Özr ile kılırdı eyleyüp âh Babasına şerh-i ğam ki nâ-gâh Lerzân olup ten-i ġazîni Kan doldı kolından âstîni El viridi atasına teġayyür Mecnûn didi eyleme tefekkür Faşd eyledi ol büt-i perî-zâd Nîş urdı anuñ kolına faşşâd Ol zaġm eşeri görindi mende Bir bir rûhuz iki bedende Bizde ikilik nişâmı yoġdur Her bir tenüñ özge câmı yoġdur Saġınma ki oldur ol menem men Bir cân ile zindedür iki ten Hurrem olurem ol olsa hurrem Ġam yetse aña maña yeter ğam Ol pîr çü vâkıf oldı hâle İnşâf getürdi ol kemâle Bildi ki degül bu naġş bâṭıl Olmaz ġiyel ile 'aşġ zâ'il Min-ba'd naşîhat itmez oldı Ṭa'n ile fazîhat itmez oldı Terk itdi tarîġa-i nizârın Nevmîd olup eyledi vedâ'in (Fuzûlî / B.2130-2136)." ...</p> <p style="text-align: center;">F3</p> <p>"Kim kavm-i 'Arab'da ol cüvân-merd Cem'iyet-i 'izz ü câh ile ferd Müstecmi'-i cümle-i fezâ'il Bulmuşdı riyâset-i kabâ'il Emrine 'Arab muṭî'ü münkâd Geh Başra maġâmı gâh Bağdâd</p>
---	---	---

²⁴ "Mecnûn, babasının önünde kanlı gözlerle aşk sözünden dem vurdu. Mecnûn, acı içinde kalınca, o pîr de ıstraba düştü. Mecnûn babasına dedi ki: Sakin ol baba, üzülme. Bu gönül sevinci idi, elem değil. Sebepsiz yere alını buz kesti (hareketsiz kaldı) ve kolunun yeninden kan boşaldı. 'Hacamatçı, sevgilinin eline neşter vurunca kan benim elimden geldi, korkma! Sevgilim orada acı çektiği için ben de burada o acıdan feryat etmekteyim. Bizim nazarımda benlik, senlik yoktur. Aşıkların mezhebinde ikilik yoktur. Ne o Leylâ ne de ben Mecnûn'um. İkimiz de artık tek beden olmuşuz."

	Gezmekte geçirdi rûzgârı Her lahza ururdu her yañana Ser-çeşmelere siyâh-hâne Evza'-ı hıyâm-ı müşk-fâmı Halka şeb-i Qadr tek girâmı Her menzile kim güzâr iderdi Şahrâyı benefşeşâr iderdi Seyr eyler idi sürüp tena''um Gözler üzere mişâl-i gejdüm Leylî oturdu zâr u maḥzûn Ez-ḥasret-i yâr bağı pür-ḥûn (Sevdâyî / B.494-502).''	Bir buḡ'ada olmayup kararî Gezmekte geçirdi rûzgârı Her lahza ururdu ol yegâne Ser-çeşmelere siyâh-hâne Evza'-ı hıyâm-ı müşk-fâmı Halka şeb-i Qadr tek girâmı Her menzile kim güzâr iderdi Şahrânı benefşeşâr iderdi Seyr eyler idi sürüp tena''um Gözler üzere mişâl-i merdüm (Fuzûlî / B.477-484).''
--	--	--

Tablo 6. Leylâ'dan Kan Alınması ve Mecnûn'un Kolundan Kan Gelmesi

Yukarıdaki tabloda hem Hâtifî'nin hem de Sevdâyî'nin metni ile ortaklık gösteren beyitlerin Fuzûlî'de tamamen farklı bölümlerde işlenmesi, Sevdâyî ile Hâtifî'deki olay akışının ise yine aynı sıralamada gitmesi üç metnin temel fikirleri ile ilişkili önemli bir farklılıktan kaynaklanmaktadır. Buradaki ortak beyitlerin değerlendirmesini yapmadan önce ilk iki metindeki bölümlerin yerlerini karşılıklı olarak göstermek gereklidir.

Hâtifî	Sevdâyî
Mecnûn'un çöle kaçması ve babasının ona nasihat etmesi.	Mecnûn'un çöle kaçması ve babasının ona nasihat etmesi.
Mecnûn'un kolundan kan gelmesi.	Leylâ'nın hâlinin anlatılması.
Leylâ'nın kabilesini tarif.	Mecnûn'un kolundan kan gelmesi.
Leylâ'nın hâlinin anlatılması.	Leylâ'nın kabilesini tarif.

Tablo 7. Hâtifî ve Sevdâyî'nin Olay Akışları

Sevdâyî'nin Hâtifî'deki uzun monologları kullanmama tercihi burada da devam etmiştir. Sevdâyî, Mecnûn'un deliliğine çare bulunamayacağına dair ifadeleri kısaltırken Hâtifî'nin kan alma anlatısını genişleterek çevirmiştir (S2). Hâtifî'de yer alan ve Fuzûlî'de bambaşka bir bölümde kullanılan Leylâ'nın hâlinin tasvir edildiği bölüm de Sevdâyî'de kan alma olayını anlatırken kullanılmıştır (S1). Olay akışını oldukça sade ve anlaşılır kılan bu tercih, Sevdâyî'nin metin genelindeki çeviri ve özet tasarruflarına da uymaktadır. Özellikle kan alma olayına geçmeden önce bir başlık atması, Leylâ'nın ruhsal durumunu tasvir etmesi ve hemen sonra Mecnûn'un kolundan kan geldiğini belirtip, bu olayı aktarması dikkate alındığında bölümdeki tüm parçaların bir bütünlük içinde olduğu da tespit edilebilmektedir. Bölüm başında verilen ve Fuzûlî ile eşleşen beyitler²⁵ çıkarılırsa metnin anlamı bozulacaktır. Ayrıca beyitlerin sonradan

²⁵Fuzûlî'de ise tablonun en başında verilen Leylâ'nın hâlini tasvir bölümü, 1223-1230; kan alma bölümü, 2130-2136; kabile tasviri bölümü ise 447-484 beyitleri arasında bulunmaktadır.

eklendiğini öne sürececek bir delil de bulunmamaktadır ve Sevdâyî'nin Hâtîfî'nin metnine eklemeler yapmaktan çekinmediği de bilinmektedir.²⁶

Tablonun sonunda yer alan ve Fuzûlî'de aynı bölümde kullanılmayan kabile tasviri (S3) ise bölümlendirme açısından Sevdâyî'nin Hâtîfî'yi izlediğini bir kez daha göstermektedir. Aynı beyitlerin Fuzûlî'de öykünün en başında Mecnûn'un kabilesini (F3) anlatmak için kullanılması da oldukça dikkate değer bir durum oluşturmaktadır. Sevdâyî'nin metnindeki bu beyitler, Fuzûlî'de bazı değişikliklerle kullanılmıştır. Beyitlerde yapılan ve yukarıda bold ile işaretlenen tasarruflar (gezerdi-makâmı; kılmayup-olmayup; gejdüm-merdüm vb.) anlamı daha açık ve berrak hâle getirmiştir. Ayrıca Fuzûlî, aynı ifadelerle Leylâ'nın kabilesini değil, Mecnûn'un kabilesini tasvir etmiş ve söz konusu beyitleri bölüm ortasında değil "âgâz-ı dâstân" bölümünde kullanmayı tercih etmiştir.

Tabloda (S1) olarak belirtilen bölümde ise Sevdâyî'de yer alan beyitler Fuzûlî'deki (F1) "Bu Leylî Ahvâlinde Bir Haberdür ve Ma's'uk-ı Âşık-Pişe Etvârından Bir Eserdür" başlıklı bölüme aittir. Fuzûlî, Mecnûn'un hayvanlarla olan monologlarından sonra paralel olarak Leylâ'nın da çeşitli nesnelere yönelik monologlarını vermiştir ve cem'-sem' rediflerinden de anlaşıldığı üzere Hâtîfî'de yer alan bu kısım²⁷ (H1) Fuzûlî, farklı bir bölüme çekerek açıkça kullanmıştır. Fakat Fuzûlî'nin Sevdâyî'de yer alan beyitleri hem bağlam hem de lirik güç açısından dönüştürdüğü, Sevdâyî'nin söz konusu tasvirleri Hâtîfî ile aynı bölümde kullanmasından da anlaşılabilir. Bu sebeple Fuzûlî ile Sevdâyî arasındaki bu beyitler kelime düzeyinde değil, işlev açısından değerlendirildiğinde metinler arasındaki farklılıklar açığa çıkabilmektedir. Öyle ki Sevdâyî ve Hâtîfî'de yapılan Leylâ tasviri (S1-H1) Mecnûn'un babası ile olan konuşmasından sonra verilmiş ve anlatıcı, öykünün bakış açısını Leylâ'nın kabilesi ve Leylâ'ya yöneltmiştir. Bölümler arasındaki geçişin yadırgatıcı etkisi Sevdâyî'de başlık ile kırılmaya çalışılmışken Fuzûlî, buradaki alıntılarını kendine has üslup özelliği olarak tüm metinde karşılaşılan paralel yapılarla oluşturulan monolog serisi ile bertaraf etmiştir.²⁸ Mecnûn'un hayvanlarla olan monologuna paralel oluşturulan Leylâ'nın çerâğ, pervâne, mâh, sabâ ile olan monologları ise karakterlerin içselliğini karşı karşıya getirmiş, böylece iki karakterin duygu durumlarını karşılaştırma imkânı bulan okur, âşıkların lirik ve yoğun duygularına empati yapabileceği fırsatı bulmuştur. Bu durum, kronolojik bir olay akışının verilmesi nedeni ile Sevdâyî ve Hâtîfî'nin metninde oluşmamaktadır. Fuzûlî'nin bu hamlesi alıntılarının yerlerini değiştirip bağlam vasıtasıyla klişe yapıların işlevini dönüştürmeye dair önemli bir örnek olarak kabul edilmelidir.

Kan alma bahsi ise Hâtîfî ve Sevdâyî'de öykünün en başlarında Mecnûn'un babasının oğlunu çölde bulup eve getirdikten sonra ilk nasihatleri sırasında sunulmuştur. Fuzûlî, söz konusu bölümü öykünün başında değil, son kısmında babası vefat etmeden önce aktarmış ve parçadaki anlamı başka bir bağlama yerleştirmiştir. Hâtîfî'deki kan alma olayını işleyen diğer mesnevilerin aksine Fuzûlî, bu parçayı öykünün son kısımlarına yerleştirerek Mecnûn'un uzun bir süre acı çekmesinden sonra sunmuştur. Henüz yolun başında olan ve gerekli ruhsal dönüşümü geçirmek için yeteri kadar acı çekmeyen kahramanın kolundan kan gelmesi yadırgatıcı bir durum oluşturacaktır. Ayrıca metne kelime düzeyinde dikkat edildiğinde Fuzûlî, burada da Hâtîfî'den çeviri yapmaktan çekinmemiştir. Bu açıdan Sevdâyî ile benzerlik gösterse de Hâtîfî'nin metni ile yakınlığı Sevdâyî'ye nispetle daha fazladır. Sonuç olarak üç metin arasında oluşan bu ilişki ağı da Fuzûlî'nin Sevdâyî ve Hâtîfî'yi kullanması hâlinde dönüştürdüğünü söylemeye izin vermektedir.

İki metin arasındaki ortaklıklarda değinilecek son örnek, bir sakiye hitap klişesi ile oluşturulan ara söz hakkındadır. Sakiye hitaplar Hâtîfî'de yer almazken hem Sevdâyî de hem de Fuzûlî'de sık sık kullanılmıştır. Bu örneklerden birinde ise Sevdâyî'de yer alan parça yine Fuzûlî'de farklı bir bölümde çeşitli değişikliklerle kullanılmıştır.

²⁶ Öykünün sonunda Mecnûn ve Leylâ'nın çeşmede buluşmalarında Leylâ'nın eve gitmesi ve bir sene sonra dönmesine rağmen Mecnûn'un orada beklemesi gibi bir olay hem Hâtîfî'de hem de çeşmede buluşmaları anlatan Câmî'de yer almamaktadır.

²⁷ Hâtîfî'nin metni tablodakinden daha uzundur ve Leylâ'nın ruhsal durumunu anlatmak için çevresindeki güzellerin nakış işlemesi, gülüp eğlenmesi ile Leylâ'nın üzüntülü ve her şeyden vazgeçmiş hâlini karşı karşıya getirecek tasvirler kullanılmıştır. Sevdâyî/Sevdâyî'nin müstensihî ve Fuzûlî bu tasvirlerin ana fikrini özetleyecek kaç beyitle yetinmişlerdir.

²⁸ Fuzûlî'ye ait bu üslup özelliğinin detaylı bir incelemesi için bkz. Can, B. (2024). *Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Anlatı Söylemi ve Köken İncelemesi (-Nizâmî'den Fuzûlî'ye- Yeniden Yazılan Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri Bağlamında [Doktora Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. ss.335.*

Sevdâyî	Fuzûlî
<p>“Sâkî müte’ellim-i cemâlem Müştaş-ı vişâl-i pür-kemâlem Gör niçe ayağa düşmişem lâl Dil vir baña bir zamân elüm al Kim tütî-şifat şeker dükânın Açup bezeyen bu vaşf-ı kânın Bu ‘aşk sözine bîh ü bünyâd Üstâd-ı sühân-ver eylemiş yâd (Sevdâyî / B.663-666).”</p>	<p>“Sâkî müte’ellim-i humârem Müştaş-ı şarâb-ı hoş-güvârem Üftâdeligüm gör itme ihmâl Rahm it bir ayâğ il elüm al İzhâr kılup şafâ-yı meşreb Bu bezmi çün eyledin müretteb Bezmi ehline nevbet ile vir cân Hem hâs ri’âyet eyle hem ‘âm Mecnûn’a hemîn şarâb dutma Leylî’ni ki aşldur unutma Dihkân-ı faşîh-i Fârisî-zâd Bu gülşene beyle dikdi şimşâd (Fuzûlî / B.1218-1223).”</p>

Tablo 8. Ara Söz Olarak Sakiye Hitap

Sevdâyî’deki beyitler bir önceki tabloda (Tablo 7.) verilen olayların ardından gelen çeşme bölümünde âşıkların karşılıklı şiirler okumalarının ve Leylâ’nın kendi evine dönmesinin anlatıldığı bölümden sonra, İbn Selâm’ın Leylâ’yı istemesinden hemen önce aktarılmıştır. Fuzûlî’de ise Mecnûn’un hayvanlarla olan mülakatına paralel olarak Leylâ’nın çeşitli nesnelere monologlarından hemen önce kullanılmıştır.²⁹ Aralarındaki fark ise sâkîye hitap bölümlerinin monolog ve psiko-anlatı³⁰ münavebesinin poetik işlevleri ile ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

Anlatıdaki bakış açısında yapılan kaymaların çeşitli duygu durumlarını iletmek, okuru manipüle etmek, zamansal düzlemde hızlanma ve yavaşlama gibi etkileri olduğu bilinmektedir (Scholes, Kellogg, Phealan, 2006). Mesnevi edebiyatında da sâkîye hitap gibi anlatı kalıplarının böyle bir işlevi söz konusudur (Can, 2024). Klişeleşmiş bu yapıların kullanıldıkları bölümlere göre farklı bağlamlar içinde değişen işlevleri olabilmektedir. Yukarıdaki alıntılar da bu duruma dair dikkate değer bir örnektir.

Sevdâyî’nin kullandığı klişe ara sözün, iki âşığın buluşmasından ve birbirlerine şiirler okumalarından hemen sonra verilmesi, karakterlere odaklanan bakış açısını anlatıcıya aktarmıştır. Böylece aniden farklı bir olaya (İbn Selâm’ın istemesi) geçişin yadırgatıcı etkisi kırılmış; Leylâ’nın başka birisi ile evlendirilmesi gibi okuru rahatsız ederek üzüntü verecek bir durumun duygusal yoğunluğu iletilebilir ve kolaylıkla empati kurulabilir hâle gelmiştir. Karakterlerin bilinci³¹ ile anlatıcının bilinci³² arasındaki bu gidiş gelişlerin bölüm başlarında veya sonlarında tutarlı olarak sıklıkla kullanılması da klişe yapının görevini açıkça göstermektedir. Sevdâyî de bu işlevden faydalanmıştır.

Fuzûlî ise sâkîye hitap ile iki karakterin bilinci arasındaki geçişi kolaylaştırmıştır. Nitekim Mecnûn’un üzüntüsünün okura aktarılmasından hemen sonra bu kez de Leylâ’nın tek başına yaşadıkları ve hissettiklerinin aktarılmaya başlanması önemli ölçüde yadırgatıcı olacaktır. Bu sorundan kurtulmak için karakter bilinçlerinin arasında

²⁹ Sâkîye hitap bölümleri, olay sıralamasında birbirlerinden oldukça uzak bölümlerde kullanılmıştır.

³⁰ Monolog ve psiko anlatı kavramlarında Dorith Cohn’un (2008) *Şeffaf Zihinler* isimli kitabındaki tanımlara bağlı kalınarak hareket edilmiştir. Monolog, karakterin iç konuşmasını ve tiratlarını ifade etmektedir. Psiko-anlatı ise anlatıcı sesi ve bakış açısının hâkim olduğu parçalar için kullanılmıştır.

³¹ Karakter bilinci sadece konuşan karakter olduğunda ortaya çıkmaz. Anlatıcı, karakterin duygusal durumu, düşünceleri ve hislerini aktarırken de okura sunulabilir. Burada her iki durum da dikkate alınmıştır.

³² Anlatıcı bilinci ifadesi anlatıcının olaylar, durumlar veya karakterler hakkındaki yorumlarını, olay halkasının dışına çıkarak yaptığı eklemeleri kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

anlatıcı bilinci ile yapılan hamle iki ayrı duygu durumunu da takip etmeye olanak tanımıştır. Metinlerdeki bakış açısı kaymaları aşağıdaki gibidir:

Sevdâyî: Karakter bilinci - Anlatıcı Bilinci

Fuzûlî: Karakter Bilinci - Anlatıcı Bilinci - Karakter Bilinci

Yukarıdaki sıralamada da görülebileceği üzere Sevdâyî'nin klişe ara sözü kullanması anlatıcıya "olayları" aktarmak için bir zemin hazırlarken, Fuzûlî'nin kullanımı karakterlerin "içsel durumları" hakkında karakterlerin kendi ağzından okuru bilgilendirmeye imkân vermektedir. Bu şekilde Fuzûlî'nin kendi metninde çok sık uyguladığı paralel yapılar ve aralarındaki geçişler için sâkîye hitap gibi klişe yapılarla anlatıcı bilincinin kullanılması, öykü içinde farklı bir işleve sahip olabilmektedir. Bunun yanında Fuzûlî'nin metninde kelime düzeyinde yapılan değişiklikler de (cemâl – humâr; visâl – şarâb; ayağa düşmek – üftâdelik vb.) sâkîye hitabı farklı bir tema içine yerleştirmiştir. Bu bağlamda Fuzûlî, bu parçayı Sevdâyî'den aldıysa farklı bir yol izlemiş ve geleneğe ait parçayı kendi amacına uygun şekilde dönüştürmüş ve kullanmıştır.

Sonuç

Mesnevi edebiyatına dahil olan metinler alıntı, çeviri, özetleme gibi birçok metin üretim yöntemiyle sıkı bir ilişki içinde olmasından dolayı model metinleri dikkate almadan yapılan uygulamalar doğru ve tutarlı sonuçlar vermeyecektir. Bu makalede de Sevdâyî ve Fuzûlî'nin metinleri arasındaki alıntı, intihal ve müstensih müdahalesi tartışmaları belirtilen soruna dikkat edilerek ele alınmış ve iki eserin model metni olan Hâtîfî'nin *Leylî vü Mecnûn*'u ile bir karşılaştırma yapılmıştır.

Makalede iki temel soru üzerinden hareket edilmiştir. Birincisi, "Sevdâyî'nin müstensihi metne eklemeler yaptıysa bu eklemeler metnin bütününde bir işleve sahip midir ve bunların ne kadarı kesin olarak tespit edilebilir?" sorusu; ikincisi ise "Fuzûlî'nin Sevdâyî'nin *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'undan alıntılar yapmasının eserinin değerini azaltıp azaltmayacağı" sorusudur. İlk soru için yapılan incelemede müstensih eklemesinin yapıldığını düşündüren, metnin anlatı ve çeviri teknikleri ile çelişen beş parça tespit edilmiştir. Fakat bunlardan yalnızca bir tanesinin bir müstensih eklemesi olduğunu kesin olarak ifade etmek mümkün olmuştur. Diğer parçalar için müstensih eklemesi ve Fuzûlî'nin alıntı yapması ihtimallerinin ikisi de göz önünde bulundurulmalıdır. İki metin arasında yer alan diğer ortak beyitlere dikkat edildiğinde Sevdâyî'nin metninde anlam bütünlüğünün bulunması ve genel çeviri tekniklerinin çelişmemesi nedeniyle somut bir şekilde müstensih tahrifinden bahsetmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Henüz elde tek nüshası bulunan bir metin olan *Kıssa-i Leylî Birle Mecnûn*'un yeni bir nüshası bulunmadan metnin genel tasarrufları ile çelişki yaratmayan örnekleri müstensihi suçlayarak çözmek imkânsızdır.

Makalenin ikinci temel hareket noktası ise Fuzûlî'nin Sevdâyî'yi model metin olarak kullandığı önermesidir. Bu bağlamda iki şairin de ortak model metni olan Hâtîfî'nin *Leylî ve Mecnûn*'u metinlerdeki dönüşümler ve tasarrufları belirlemek için kullanılmıştır. Sonuç olarak Sevdâyî dışında bırakılsa bile Fuzûlî'nin Hâtîfî'den açıkça faydalandığı ve çeşitli parçaları alıntılattığı, özetlediği ve çevirdiği anlaşılmıştır. Sevdâyî ise Hâtîfî'yi Fuzûlî'ye göre daha yakından takip etmiştir. Fuzûlî'nin tasarruflarının birer yenilik ve "yeniden yazım" olduğu da üç metin arasında yapılan karşılaştırmalarla ortaya çıkarılmıştır.

Bu aşamada özgünlük sorunsalına yirminci yüzyılın getirdiği kıstaslar içinden değil, döneme ait bakış açısını anlamaya çalışarak yapılan bir inceleme gereklidir. Özellikle ikinci bölümde incelenen beyitler bu bakış açısı ile değerlendirildiğinde, Fuzûlî'nin aynen aldığı beyitleri farklı işlevlerde kullandığı birçok örnek tespit edilmiştir. Örneğin, Hâtîfî'den çeviriler yapmasına ve Sevdâyî'den birebir alıntılarının bulunmasına rağmen Fuzûlî, karakterin içsel çatışmasını (*Leylâ*'nın annesi ile olan konuşması) bölümde yer alan krizi doruk noktasına taşıyarak dönüştürmüş ve lirizmi arttırmıştır. Fuzûlî'ye ait olan kademeli monolog oluşturma tekniğinin de yine hem Hâtîfî'den hem de Sevdâyî'den yapılan alıntılarda önemli bir işlevsel farklılık olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda Fuzûlî, Sevdâyî'den kelime kelime alıntı yapsa bile ne *Leylâ vü Mecnûn*'un özgünlüğünün azaldığı ne de Fuzûlî'nin gelenek tarafından da kabul edilen büyük şairliğine bir hanel geldiği iddia edilebilir. Aksine tüm bu örnekler onun neden büyük şairler arasında görüldüğünün bir ispatı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü kısıtlı olay halkaları,

klîşe yapılar, temalar ve klasik edebiyatlara özgü katı kurallar içinde farklı bağlamlar ve bakış açıları geliştirebilmiştir.

Sonuç olarak, özgünlük meselesi, metinleri anlatı ve çeviri teknikleri üzerinden karşılaştırmadan yalnızca, yazarların veya eserlerin ünü ile çözülemez. İnsanın dil becerisi sayesinde sınırlı olaylar, bağlamın sınırsızlığının imkânları ile çok farklı şekillerde anlatılma ve okunma olanaklarına kavuşmaktadır. Bu duruma uygun bir örnek teşkil eden mesnevi yeniden yazımları da yüzyıllarca farklı bağlamlarda yeniden yazılabilmiş ve okurlar/dinleyiciler tarafından sürekli üretilebilmiştir. Aynı şekilde Fuzûlî ve Sevdâyî de önceki Leylâ ve Mecnûn mesnevilerini yeniden okumuş ve yeniden yazmışlardır. Bu bağlamda gelenek açısından bu iki metin arasındaki ilişkilerde bir sorun bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Bayak, Cemal. *Leylâ ile Mecnûn (Kıssa-ı Leylî Birle Mecnûn)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Bayard, Pierre. *Önceden İntihal*. İstanbul: Everest Yayınları, 2020.
- Can, Burhan. "Kıssa-ı Leylî Birle Mecnûn'un Yazarı Kimdir?" *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 7, no. 2 (2023): 950-985.
- Can, Burhan. *Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Anlatı Söylemi ve Köken İncelemesi (Nizâmî'den Fuzûlî'ye- Yeniden Yazılan Leylâ ve Mecnûn Mesnevileri Bağlamında)*. Doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2024.
- Cohn, Dorrit. *Şeffaf Zihinler*. Çev. F. Burak Aydar. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Cürçânî, Abdülkâhir. *Belagatin Sırları*. Çev. Z. Çelik. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Dankoff, Robert. "The Lyric in the Romances: The Use of Ghazals in Persian and Turkish Masnavis." *Journal of Turkish Studies* 43 (1984): 9-25.
- Demircioğlu, Cemal. *Çeviribilimde Tarih ve Tarihyazımı*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Fuzûlî. *Leylâ ile Mecnûn*. Haz. Necmettin Halil Onan. İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.
- Genç, İlhan. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57762,tezkire-i-suara-yi-mevleviyyepdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 15.05.2023).
- Gibb, Elias John Wilkinson. *Osmanlı Şiir Tarihi* Cilt 1-2. Çev. A. Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1998.
- Grunebaum, Gustave Edmund von. "The Concept of Plagiarism in Arabic Theory." *Journal of Near Eastern Studies* 3, no. 4 (1944): 234-253.
- Hâtifî, Abdullah. *Leylî vü Mecnûn*. Haz. M. Ç. Umrânî & M. Sâdıki. Tahran: İntişârât-ı Âheng-i Kalem, 1974.
- Hamdî, Hamdullah. *Leylâ vü Mecnûn*. Haz. Güler Doğan Averbek. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- İsen, Mustafa. "Nesir". *Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi* C.I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı. *Tuhfe-i Nâilî*. Ankara: Bizim Büro Yayınevi, 2001.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1959.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür- Sözüün Teknolojileşmesi*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Schoeler, Gregor. *İslam'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivayet*. Çev. Güllü Yıldız. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- Scholes, Robert, James Phelan ve Robert Kellogg. *The Nature of Narrative*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Şahin, M. Ünal. *Leylî ve Mecnûn, Sevdâ'î, Transkripsiyon ve Dil İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- Yaşar, Zübeyde. *Sevdâ'î Dîvânı'nın Çeviri Yazı Metni ve Günümüz Türkçesiyle Nesre Aktarımı*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.